

Kőszeg és helyőrsége

***A katonaság szerepe egy vidéki kisváros fejlődésében
a dualizmus első felében (1867-1889)***

Jelige:

A kétfejű sas

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2.
1. Kőszeg fejlődése a 18-19. században	
1.1. Kőszeg fejlődése a szakirodalom tükrében.....	4.
1.2. Kőszeg fejlődése a kortársak szemében.....	8.
2. Kőszeg katonai helyőrségei és azok elhelyezése	
2.1. A katonai elhelyezés jogszabályi háttere a Habsburg Monarchiában.....	11.
2.2. A cs.kir. hadsereg.....	14.
2.3. A honvédség.....	16.
3. A katonatartás jelentősége Kőszeg város pénzügyi-gazdasági életében	
3.1. A katonaság közvetlen hatása Kőszeg város pénzügyi gazdálkodására.....	18.
3.2. A városi polgárság érdekeltségei a katonatartásban	
3.2.1. Quasikaszárnnyák.....	25.
3.2.2. A Gőzmalomkaszárnnya társaság.....	26.
3.2.3. Egyéb épületek.....	30.
3.2.4. A közvetett jövedelmek.....	31.
4. Kőszeg és a szombathelyi laktanyaépítés.....	33.
5. Kőszeg lovas helyőrség nélkül.....	35.
Összegzés.....	39.
Irodalomjegyzék.....	41.
Melléklet.....	45.

Bevezetés

Hadsereg és város (és általánosságban véve a hadsereg és társadalom) kapcsolata egészen a közelmúltig az európai történetírás elhanyagolt, csak kevés figyelmet kiváltó témái közé tartozott. Az 1980-as évektől kezdve szaporodtak meg az ilyen irányú kutatások, részben a várostörténet-írásban, részben a hadtörténetírásban beállt változásoknak köszönhetően. A német várostörténet-írásán belül az 1980-as saarlouisi konferenciát követően jelentkezett önálló témaként a kora újkori német erődváros típusa. A hadsereg és város, hadsereg és társadalom kapcsolatának tanulmányozására egy önálló kutatócsoport is alakult a '90-es évek közepén: az *Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* az ezredfordulótól már saját kiadványsorozattal is rendelkezik.¹ A kutatások megindulását a hadtörténetírásban tapasztalható változások is inspirálták. A *New Military History*-ként emlegetett irányzat, mely egyre inkább dominánssá válik a nemzetközi hadtörténetírásán belül, témáit a hagyományos háború-, csata- és technikátörténet mellett, vagy sokszor éppen azok helyett, elsősorban társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítésből meríti.

A magyar történetírásban sajnos az ilyen irányú kutatások még igencsak gyerekcipőben járnak, s amennyiben témaként fel is merülnek, elsősorban nem a hadtörténetírás részéről. Mindössze néhány cikket, illetve tanulmányt emelhetünk ki, melyek a nemzetközi tendenciáknak megfelelően (s nyilvánvaló történelmi okok miatt is), elsősorban a kora újkorral foglalkoznak.² A 19. századra még kevesebb figyelem irányul,³ annak ellenére, hogy Magyarországon ebben a században, annak is elsősorban utolsó harmadában jelent meg tömegesen, nagy létszámban a katonaság a városokban a kaszárnyaépítéseknek köszönhetően.

Jelen dolgozat témája egy jelentős katonai hagyományokkal rendelkező település, Kőszeg városának és helyőrségének kapcsolata a dualizmus első felében. Kutatásaim során a városban elhelyezett cs.kir. és a honvéd katonaságnak a város fejlődésére gyakorolt hatásait vizsgáltam, hogy milyen befolyással volt, illetve lehetett-e egyáltalán befolyással Kőszeg pénzügyi, gazdasági életére, anyagi emelkedésére. Ez a kérdés Kőszeg esetében azért is

---

¹ H. Németh, 2009. pp. 281.

² Mindenekelőtt Gecsényi Lajos és N. Kiss István 16-17. századi Győrrel valamint H. Németh István 16-17. századi Kassa városával foglalkozott cikkeit kell kiemelni (részletes bibliográfiai összefoglalást lásd: H. Németh, 2009. pp. 281-284. és 310-316.), emellett Géra Eleonóra a 18. század eleji Budával (Géra, 2011.), Kállay István könyvében pedig röviden a 18. századi Székesfehérvárral (Kállay, 1989.) foglalkozott.

³ Itt elsősorban egy 2001-es pozsonyi konferenciát kell megemlíteni, melynek témája a hadsereg, város és társadalom kapcsolata a 15-19. században. Ennek anyaga később megjelent önálló kötetben is (Pozsony, 2002.)

különösen központi jelentőségű, mivel a 18. század vége óta hanyatló település – mely hanyatlás a 19. század második felében, különösen a tárgyalt időszakban vált rendkívül látványossá és érezhetővé a város lakossága számára – egyértelműen kiugrási lehetőségként tekintett a katonaság városi jelenlétére, abban emelkedésének zálogát látta. Emellett Kőszeg példája egyben alkalmas arra is, hogy nyomon követhessük a korszakban lezajló beszállásolási változások településekre és a katonai elhelyezésre gyakorolt hatásait.

Dolgozatomat négy fő részre tagoltam. Először röviden bemutatom Kőszeg 18-19. századi fejlődését a szakirodalom alapján, majd ezt követően ismertetem a katonai elhelyezés korabeli jogszabályi hátterét és a Kőszegen állomásozó alakulatokat. Sajnos a magyar hadtörténetírásban a korabeli katonai elhelyezéssel kapcsolatos alapkutatások is jóformán teljesen hiányoznak, éppen ezért az olyan összefoglaló műveknek, mint a *Magyarország Hadtörténete* vagy a *Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet* alig vettem hasznát. A katonai elhelyezésről a magyar szakirodalomban legrészletesebben Józsa György írt, *Ferenc József zászlai alatt, 1848-1914.* című, 1990-ben megjelent könyvében, de ez is jórészt a Danczer Alfons szerkesztette, *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt* című 1889-es művének vonatkozó részét kivonatolta. Ezenkívül Berkó István *A magyar királyi honvédség története 1868-1918* című 1928-as könyvében írt röviden a honvédség elhelyezéséről. Ezt követően a harmadik részben először a katonatartás a város pénzügyeire gyakorolt közvetlen hatását, majd a polgárságnak a katonatartásban betöltött szerepét és abból származó jövedelmeit mutatom be részletesen. Végül röviden foglalkozom a helyőrség elvesztésének okaival és annak Kőszeg város gazdasági életére gyakorolt hatásaival.

Tekintettel a kérdést tárgyaló szűkös szakirodalomra, munkámban elsősorban a korabeli sajtóra, illetve levéltári forrásokra (nagyabb részben a Vas Megyei Levéltár, illetve annak Kőszegi Fióklevéltárának, valamint a Magyar Országos Levéltár, kisebb részben pedig a Hadtörténelmi Levéltár és a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárának anyagaira) támaszkodtam.

1. *Kőszeg fejlődése a 18-19. században*

Kőszeg török kiűzését követő fejlődésének részletes bemutatására aligha vállalkozhatom, dolgozatom témája mégis szükségessé teszi annak vázlatos ismertetését. Ezt elsősorban a szakirodalom tükrében fogom megtenni, majd azt követően röviden szólnék arról is, miképpen látták e folyamatot a kortársak.

1.1. *Kőszeg fejlődése a szakirodalom tükrében*

Kőszeg fejlődésével az elmúlt közel másfél évszázadban sokan foglalkoztak, gyakran párhuzamba állítva a szomszédos Szombathellyel, nem véletlenül. A központi probléma ugyanis adott volt: a 18. század közepén még egyértelműen az ország jelentős városai közé tartozó Kőszeg (fontos kereskedelmi és bortermelő központ, fejlett céhes, elsősorban posztós iparral) a 19. század végére egyszerű vidéki kisvárossá süllyedt, miközben a korábban jelentéktelenebb Szombathely az ország fontosabb települései közé lépett elő.⁴ Az „őrségváltás” okairól azonban hosszú időn keresztül nem alakult ki különösebb vita: azt kezdetektől fogva szinte mindenki a vasúthálózat kiépülésének tudta be. Chernel Kálmán az 1877-78-ban megjelent monográfiájában, valamint Wittinger Antal az azt alig tizenkét évvel követő könyvében Kőszeg fejlődésének megtorpanását egyértelműen a várost elkerülő vasútnak rója fel: kisebb mértékben az 1854-ben megnyitott semmeringi, de mindenekelőtt az 1865-ben átadott, Sopron-Szombathely-Nagykanizsa déli vasútnak, melynek következtében Kőszeg távol kerülve a fő kereskedelmi útvonalaktól elvesztette kereskedelmi jelentőségét, s hanyatlásnak indult.⁵ Természetesen a másik oldalon is hasonlóan vélekedtek, csak ott ellenkező előjellel. Az 1894-ben kiadott Szombathely monográfia egyenesen „epochalis” időpontnak nevezi 1865. szeptember 21-ét.⁶ Tulajdonképpen ettől fogva egészen a közelmúltig, szívósan tartotta magát a vasi helytörténetírásban az a nézet, miszerint Kőszeg hanyatlása és Szombathely felemelkedése közvetlenül összefügg a vasúthálózattal. Így a város fejlődésével foglalkozó későbbi munkák is jórészt ebből indultak ki.⁷ Ezek egy része

---

⁴ Tilcsik, 2009. pp. 15-16.

⁵ Chernel, 1877. p. 66.; Wittinger, 1890. pp. 73. és 78.

⁶ Kárpáti, 1894. p. 240.

⁷ Horváth, 1930. p. 34.; Taucher, 1930. p. 6.; Kőszegi, 1944. p. 4.; Rúzsás, 1963. pp. 296-298.; Horváth, 1973. pp. 127. és 130.; Bariska-Németh, 1984. pp. 38-39.; E sorban kivételt képez Lelkes István aki, noha a vasút szerepét is elismeri, elsősorban a gyáripár megjelenésének tudta be a hanyatlást, mellyel a helyi kézművesipar képtelen volt versenyezni. Lelkes, 1943. p. 12.

(elsősorban az 1930-as, 1940-es években íródottak) töretlen fejlődésként fogja fel a 19. század közepéig tartó időszakot, melynek felívelő pályáját egy csapásra törte derékba a vasút, míg mások felhívták a figyelmet arra, hogy a város már korábban is problémákkal küzdött. Rúzsás Lajos munkájában például megállapítja, hogy a városi rang adta jogi előnyök ellenére sem volt képes Kőszeg a kereskedelemről (elsősorban a bortermelésből) megfelelő mennyiségű tőke felhalmozására, s így képtelen volt árutermelése bővítésére.⁸ Mindezek mellett mindenképpen meg kell még említeni Baraczka Istvánné 1960-ban megjelent tanulmányát is, melyben az 1828. évi összeírás Kőszegre vonatkozó adatait dolgozta fel, és ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a város fejlődése már a 19. század első felére megakadt. Ugyanakkor Baraczka ezt az általános feudális termelési válság hatásának értékeli, s emellett nem végez el szélesebb összehasonlítást sem.⁹

Ez a Kőszeg (és vele párhuzamosan Szombathely) fejlődésével kapcsolatos hagyományos felfogás először az 1970-es évek közepén kérdőjeleződött meg, melyben alapvető szerepe volt a funkcionális városszemlélet megjelenésének a magyar várostörténet-írásban.¹⁰ Ennek szellemében az elmúlt évtizedekben számos kísérlet történt a 18–19. századi magyarországi városhierarchia változásainak megállapítására, mely sorban mindenképpen kiemelkedő Gyimesi Sándor könyve, aki elsőként szakított teljes mértékben a város jogi felfogásával.¹¹ Gyimesi vizsgálatába bevont minden, meghatározott lélekszám feletti települést, s ezeket öt kritérium alapján (népesség, ipar, iskola, igazgatás és kereskedelem), pontozásos módszerrel, két időmetszetben rangsorolta (1715-ben illetve 1828-ban). Ennek alapján vont le következtetéseket a magyarországi városhierarchia változásaira és annak okaira vonatkozóan. Noha a módszer számos problémát felvet (népességszám meghatározása, az egyes intézmények súlyozása, a kereskedelmi szerepkör gyenge reprezentációja, a központi szerepkör egyoldalú értelmezése),¹² mégis érdemes az eredmények ismertetése Kőszeg szempontjából, mivel először jutott a korábbi felfogástól alapvetően eltérő eredményre. Mivel Kőszeg sorszáma önmagában semmitmondó lenne, ezért viszonyításképpen megadjuk Vas mellett Győr, Moson illetve Sopron vármegye városnak ítélt településeinek a rangját is. Ezt az alábbi táblázat mutatja (Gyimesi 1715-ben 77, 1828-ban összesen 100 várost rangsorolt, de

---

⁸ Rúzsás, 1963. pp. 296-298.

⁹ Baraczka, 1960. p. 108.

¹⁰ A funkcionális városszemlélet a földrajztudomány központi hely elméletéből alakult ki. Ez elveti a város jogi értelmezését, s azt a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás termékeként, központi szerepkört betöltő településként fogja fel, melyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörül. Beluszky-Győri, 2005. p. 13.

¹¹ Gyimesi, 1975.

¹² Bácskai-Nagy, 1984. pp. 26-27.

pontazonosságok miatt egy sorszám alatt több település is szerepel, így 1715-ben 46, 1828-ban 52 helyezés van).

	Gyimesi	
	1715	1828
Győr	3.	4.
Sopron	17.	13.
Kőszeg	29.	37.
Nezsider	36.	-
Szombathely	36.	18.
Magyaróvár	42.	48.
Rohonc	46.	-

1. Táblázat

Forrás: Gyimesi, 1975. pp. 262-266.

Gyimesi eredményei annak a fényében különösen érdekesek, hogy végeredményben arra a megállapításra jutott, miszerint a kereskedelmi tényező nagyobb súllyal esett latba a rangsor kialakításában, miközben a kézművesipar városfejlesztő hatása elhanyagolható.¹³

Alig tíz évvel később jelent meg Bácskai Vera és Nagy Lajos, mind a mai napig meghatározó munkája, mely az 1828. évi összeírás teljes anyagát dolgozta fel a faktoranalízis módszerével.¹⁴ Vizsgálatuk során előbb a központi szerepkört betöltő települések hálózatát akarták rekonstruálni, majd ezek közül meghatározni a valóban városi szerepkörrel rendelkező településeket. Mivel véleményük szerint ekkor a kereskedelem volt a fő városfejlesztő erő Magyarországon, ezért az egész vizsgálat alapját az előzőleg megállapított 138 piacközponti szerepkört betöltő település képezte. A nyugat-dunántúli központokra vonatkozó eredményeket a 2. táblázat mutatja:

	Bácskai-Nagy				
Piacközpontok	Rangsor	Piacközponti funkció erőssége	Központ népessége	Tiszta körzet népessége	Megosztott körzet népessége
Sopron	3.	I.	12 501	123 267	35 370
Győr	8.	I.	14 472	33 470	82 604
Szombathely	29.	II.	3 848	36 019	24 877
Körmend	40.	II.	2 825	37 787	61 813
Kőszeg	41.	II.	5 782	9 662	32 689
Moson-Óvár	51.	III.	5 279	12 838	26 474
Kismarton	74.	III.	5 386	2 703	16 150
Nezsider	76.	III.	2 036	17 421	22 243
Kiscell	122.	IV.	495	4 515	8 793

2. Táblázat

Jelmagyarázat: I. = Igen erős piacközponti funkció; II. = Erős piacközponti funkció; III. = Közepes piacközponti funkció; IV. = Gyenge piacközponti funkció

Forrás: Bácskai-Nagy, 1984. pp. 122-125.

¹³ Gyimesi, 1975. p. 191. és 193.

¹⁴ Bácskai-Nagy, 1984.

Az eredmények egyértelműek. A 19. század elejére (vagyis jóval a vasút megjelenése előtt) nemcsak Szombathely múlta felül kereskedelmi jelentőségében Kőszeg, hanem még Körment is. Az 1828-as adatok egyébként a száz évvel korábbi állapotokhoz képest (Győr, Moson, Sopron és Vas vármegyéből rendelkezésre állnak összehasonlítható információk) mélyreható változásokról tanúskodnak. Eszerint a 18. század elején a régió 14 piacközpontja közül a legjelentősebbek még Sopron, Győr és Kőszeg voltak. Ezzel szemben a központok száma a 19. század elejére 9-re csökkent, s állományuk jelentős mértékben kicserélődött. A határ menti települések vagy teljesen elvesztették piacközponti funkciójukat (mint Léka, Németújvár, Rohonc, Pinkafő, Szalónak vagy Monyorókerék), vagy jelentőségük lecsökkent, mint Kőszeg. Ezzel párhuzamosan Sopron mellett immár Szombathely és Körment vált a legfontosabb központtá. Ennek okát Bácskai és Nagy szerint a határmenti közvetlen forgalom csökkenésében kell keresnünk, s a belső kapcsolatok felértékelődésében.¹⁵ Végül pedig meg kell említeni a munka végső eredményét is. A magyarországi városállomány megállapítása során ugyanis miközben Szombathely és Körment a másodrendű városok közé került, addig Kőszeg csupán a negyedrendű, falusi jellegű központok közé.¹⁶

Bácskai Vera és Nagy Lajos munkássága a vasi helytörténetírásban is éreztetett hatását. Eredményeik nagymértékben inspirálták Tilcsik György Szombathely kereskedelmére és kereskedelmi jelentőségére vonatkozó kutatásait, melyeket 2009-ben megjelent művében foglalt össze.¹⁷ Tilcsik György kutatásait további három, 1982-ben közzétett, a maga nemében egyedülálló forrás is segítette, melyek csak megerősítették Bácskai és Nagy eredményeit.¹⁸ Az iratok 1847-ben keletkeztek, mikor a vármegye felhívására felmérések készültek Kőszegen és Szombathelyen a Sopron és Nagykanizsa között tervezett vasútvonal nyomvonalának lehető legelőnyösebb kijelölése érdekében (Kőszeg és Szombathely mellett a lehetséges nyomvonalak mentén fekvő több más településéről is készültek rövid kimutatások). Ezek az iratok rendkívül érdekes képet mutatnak a két település kereskedelmi viszonyairól. Eszerint Szombathely piacai tulajdonképpen valamennyi termény esetében nagyságrendekkel nagyobb forgalmat bonyolítottak le, mint Kőszegéi. Példának okáért, miközben borból a nagy szőlőtermelő Kőszegen évi 14-15 000 akót adtak el, addig Szombathelyen 90 000-t. Gabonából 150 000

¹⁵ Bácskai-Nagy, 1984. pp. 83-88.

¹⁶ I.m. pp. 291., 300., 368., 369.; Bácskai és Nagy a 138 piacközpont közül 57-et ítelt városnak, további 20-at városias szerepkört betöltő átmeneti típusnak, míg a fennmaradó 61-t falusias jellegű központnak. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Bácskai egy későbbi írásában némileg revideálta ezen álláspontját, s a 20 átmeneti települést, mint „*kisvárost*” a városok közé sorolta. Bácskai, 2006. pp. 12-13.

¹⁷ Tilcsik, 2009.

¹⁸ Tilcsik, 1982.

pozsonyi mérő ellenében 650 000-t, gubacsból 3,7-4,5 000-rel szemben 80-120 000 mázsát, míg gyapjából 10 000-rel szemben 16 000 mázsát.¹⁹ Eszerint Tilcsik György arra az eredményre jutott, hogy Kőszeg kereskedelmi jelentőségének csökkenését és Szombathely előretörését nem a vasúthálózat kiépülésében kell keresnünk, ez a folyamat jóval korábban, a 18. század második felében megindult, s a 19. század első felére befejezett ténnyé vált. Vagyis amellett, hogy a vasúthálózat kiépülésének hatásait el akarná vitatni, arra jutott, hogy Szombathely későbbi dinamikus fejlődésének alapjait a fent vázolt erős piacközponti funkció adta meg, miközben Kőszeg stagnálása illetve hanyatlása már jóval korábbi folyamatok eredménye, s az végigkísérte a város szinte egész 19. századi történetét.

1.2. Kőszeg fejlődése a kortársak szemében

Az előző fejezetben már érintettük a kortársak felfogását Kőszeg fejlődéséről. De mi volt annak az oka, hogy Kőszeg hanyatlását, illetve Szombathely felemelkedését elsősorban a vasútnak tulajdonították? Ha röviden akarnánk válaszolni, akkor azt mondhatnánk azért, mivel annak kiépülését követően, vagyis az 1860-as évektől kezdve vált szemmel láthatóvá a két város közti fejlődésbeli különbség.

Mivel a korban adott város fejlődésének és hanyatlásának a leglátványosabb jelének a település népességszámának változását tekintették, valamint mivel alapvetően jogi városfogalomban gondolkodtak, kézenfekvőnek tűnik először e két szempontból megvizsgálni a városokat.

Kőszeg 1648 óta szabad királyi városi ranggal rendelkezett, ezzel szemben Szombathely, mint privilegizált püspöki mezőváros, eleinte a győri, majd 1777-től a szombathelyi püspökség alá tartozott.²⁰ Noha a polgári állam kiépülésével Kőszeg számos korábbi jogát elvesztette (követküldési, szabad bíraskodás jogát), önálló törvényhatósági jogát egészen 1876-ig megtarthatta. Ekkor azonban rendezett tanácsú városként beolvasztották a vármegyébe.²¹ Szombathely a községek 1871-es rendezésekor a rendezett tanácsú városok közé került, vagyis 1876-ban a két település azonos jogi kategóriába sorolódott.

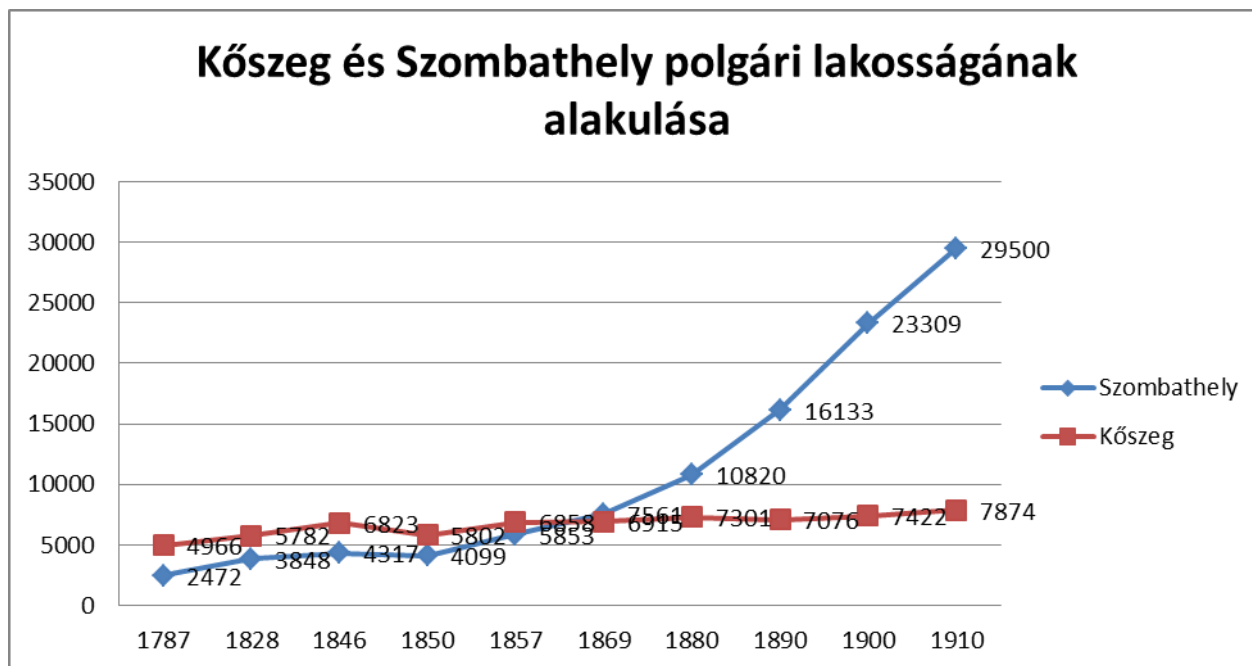
Ami a lakosságszám változását illeti, azt az alábbi táblázat mutatja.

---

¹⁹ I.m. p. 444. és Tilcsik, 2009. pp. 179-182.

²⁰ Tilcsik, 2009. p. 20.

²¹ Söptei, 2000. pp. 239. és 262-263.

3. Táblázat

megj.: Az 1850-es népszámláláskor Kőszeg lakossága Kőszegfalva nélkül értendő, azzal együtt 6 114 fő volt. Ugyanakkor megjegyzendő, már a kortársak is úgy vélték, hogy a népszámlálás eredményei elmaradtak a tényleges lakosságszámtól.

Forrás: Népszámlálás, 1910. p. 774.; MSÉ ÚF, 1893. p. 19.; Fényes, 1847. II. rész. pp. 98. és 102.; Bácskai-Nagy, 1984. pp. 46-47.; Thirring, 1911. p. 485.

Az adatsorból látszik, hogy Szombathely lélekszáma az 1860-as években hagyta maga mögött Kőszegét, majd országosan is kiemelkedő dinamikával növekedett az egész korszakban, miközben Kőszeg népessége a század közepe óta tulajdonképpen stagnált, sőt az 1880-as években még csökkent is, ami egyértelmű jele volt a város hanyatlásának. A rohamos népességnövekedéssel párhuzamosan ráadásul Szombathely arculata is teljesen megváltozott. Területe megnövekedett, városképe átalakult. A 19. század közepéig még jórészt falusias település – melynek mindössze a püspöki székhellyé válást követően kiépült barokk belvárosa (lényegében egyetlen nagy tér és 2-3 utca) mutatott városias jelleget, – a 20. század elejére városias külsőt öltött magára, a századfordulótól immár kifejezetten nagyvárosi elemekkel is tarkítva. Emellett az ország egyik legfejlettebb közműhálózatával, infrastruktúrájával is büszkélkedhetett.²² Eközben Kőszeg az 1890-es évekig lényegében egyhelyben toporgott, s 19. század eleji, kétségtelenül városias küllemét semmilyen jelentősebb beruházás nem fejlesztette tovább.²³

Noha a modern szakirodalom rámutatott Kőszeg kereskedelmi szerepének visszaszorulására, s a kézművesipar jelentéktelen városfejlesztő hatására a 19. század első

²² Ehhez bővebben lásd: Melega, 2012. és Szilágyi, 2005.

²³ Söptei, 2000. p. 285.

felében, ezt a kor embere azonban teljesen másképpen látta. Számukra a kézművesek nagy száma illetve a mesterségek sokfélesége az adott város fejlettségét jelezte. S ebben a tekintetben Kőszeg nemcsak Szombathelyhez képest, hanem országosan is előkelő helyet foglalt el. Így például Kőszeg 72 mesterségével 1828-ban az országos átlagnál differenciáltabb kézművesiparral büszkélkedhetett (köztük 25 speciális mesterséggel), míg Szombathelyen 57 mesterség volt. Az iparúzők és a mesterek számának alakulása tekintetében is tekintélyes volt Kőszeg előnye: 882 iparúzőjével (lakosság 15,2%-a) szemben Szombathelyen csak 457 (lakosság 11,8%-a) működött és 585 mesterrel szemben (akik közül 176 összesen 297 legényt foglalkoztatott) Szombathelyen 235 mester volt jelen (közülük 145 foglalkoztatott 222 legényt). Hasonló arányok mutatkoznak a kereskedők számában is: 57 kőszegi, 24 szombathelyivel szemben.²⁴ A 19. század első felében ráadásul a mesterségek száma még bővült is, s az 1844-ben (az országban az elsők között) megalakult Kőszegi Takarékpénztár a pénzügyi, gazdasági élet élénkülését sejtette. Sőt még a negyvenes években létrejött egy majolikagyár, egy kőszénfejtő egyesület, s ami még fontosabb a Kőszegi Posztó- és Gyapjúsövetgyár Egyesület is, melynek 1847-re felépült gyárában meg is indult a termelés. Ez a vállalkozás azonban néhány éven belül csődbe jutott, melyet a kortársak noha politikai okokkal magyaráztak, a valóságban azonban a gyár már megindulásakor súlyos tőkehiánnyal és értékesítési problémákkal küszködött.²⁵

Ezzel szemben az 1850-es, 1860-as évektől kezdve az ipar területén is szemmel látható változások történtek. A kőszegi kézművesiparnak egyre nagyobb problémát jelentett a (főleg osztrák) gyáripár, mely végleg kiszorította a 19. század első felében még meglévő regionális piacairól, s már csak közvetlenül a városnak és környékének termelt. Ennél nagyobb problémát jelentett, hogy semmilyen gyáripárt nem sikerült meghonosítani a városban. A fennmaradt hagyományos mesterségek és a szőlőtermesztés mellett jelentősebb vállalkozásként mindössze két gőzmalmot (az egyik ráadásul még az 1870-es évek elején csődbe ment) és két takarékpénztárt lehet megemlíteni (a második 1876-ban alakult). Ráadásul több korábbi próbálkozás ellenére is az első vasútvonal csak 1883-ban nyílt meg, s az is csak Szombathellyel kötötte össze a várost. Mindezek mellett az egyre nagyobb forgalomcsökkenés eredményeként a korábban működő 10 vendégfogadó közül 4 is megszűnt.²⁶ Eközben Szombathely már az 1870-es évek végére fontos vasúti központtá vált, s számos ipart sikerült megtelepíteni a falai között (mindenekelőtt a gépgyártást kell kiemelni).

---

²⁴ Bácskai-Nagy, 1984. pp. 323-324., 327-328., 331., 338-339.

²⁵ Dominkovits, 2000. pp. 160. és 179.

²⁶ Söptei, 2000. pp. 277-279. és Chernel, 1877. p. 65. és p. 67.

Végül, de nem utolsó sorban szólnunk kell az egyéb funkciókról is. Bár Szombathely a 16. század óta megyeszékhely, 1777-től pedig püspöki központ volt, eközben Kőszeg 1724-től a Dunántúli Kerületi Táblának adott otthont. 1869-ben azonban a Kerületi Táblát megszüntették, s bár helyébe járási központtá vált, ettől fogva minden regionális szintű szerepköre megszűnt a városnak. A polgári állam felsőbb intézményeit (törvényszék, államépítészeti hivatal, pénzügyigazgatóság, erdőhivatal, közjegyzői kamara, MÁV üzletvezetőség stb.) Szombathely kapta meg, Kőszegen pedig a megyei szintű funkciókat az 1870-es évektől már csak iskolahálózata és katonai helyőrsége képviselte.

2. Kőszeg katonai helyőrségei és azok elhelyezése

2.1. A katonai elhelyezés jogszabályi háttere a Habsburg Monarchiában

A katonai beszállásolás szempontjából korszakunkat alapvetően két részre oszthatjuk, ahol a választóvonalat az 1879-es év jelenti. Ekkor született ugyanis meg az 1879. évi XXXVI. törvénycikk,²⁷ mely amellett, hogy megreformálta a katonai beszállásolást, egyben törvényileg is rendezte a kérdést, hiszen egészen addig azt alapvetően Ferenc József 1851. május 15-i császári rendelete szabályozta. Ez utóbbi rendelkezés annak ellenére maradt érvényben több mint tíz éven keresztül a kiegyezést követően is, hogy születési körülményei miatt nemcsak jogi, de tartalmi szempontból is több kifogást lehetett emelni ellene. Mivel azonban a beszállásolás problémája annál hosszabb előkészületeket igényelt, hogy az kiegyezést követő haderőreform keretében rendezzék azt, a magyar kormány átmenetileg kénytelen volt elfogadni érvényességét, hisz ellenkező esetben joghézag keletkezett volna.

Mivel a két jogszabály rendkívül széleskörű, részletes ismertetésükre nem vállalkozhatom, éppen ezért csak a témám szempontjából különösen fontos részeit emelem ki.

Az 1851-es császári rendelet sok tekintetben időtállóan bizonyult, s általános alapvetéseit az 1879-es törvény is átvette. Eszerint a hadsereg birodalmon belüli elosztása (diszlokációja) az uralkodó jogköre volt, míg az egyes ezredek szálláshelyének kijelölése és az ezzel kapcsolatos ügyvitel a polgári közigazgatási hatóságok feladatai közé tartoztak. Magyarországon ez annyit jelentett, hogy felsőbb szinten a törvényhatóságok (1870-től az

---

²⁷ A törvény június 14-én lett kihirdetve, s július 1-jén lépett érvénybe. Végrehajtási útmutatót a honvédelmi miniszter a 3612/eln. sz. rendeletében hozta nyilvánosságra. RK, 1879. 20. sz. p. 114.

alispán)²⁸ határozták meg a katonaság beszállásolási körleteit, majd az egyes községek kötelessége volt a szállásokról való gondoskodás.²⁹ A katonai hatóságok a szállás ügyében csak a közigazgatási hatóságokkal léphettek kapcsolatba, az épület- vagy földbirtokoshoz közvetlenül nem fordulhattak. Így magánosokkal is csak a civil hatóságok útján köthetett szerződést a hadsereg.³⁰ A vitás kérdések esetén a fellebbezési fórumot a katonai parancsnokságok szolgáltatták (1867-től a honvédelmi minisztérium), de a fellebbezés nem bírt felfüggesztési hatállyal.³¹

A beszállásolás lehetett egyenkénti és közös (vagyis laktanyai), időtartamát tekintve pedig állandó és átkeléses (vagy „múlólagos”, azaz ideiglenes),³² ám mind az 1851-es rendelet, mind az 1879-es törvény előnyben részesítette a laktanyai elhelyezést.³³ Ilyenek építésére, kialakítására az 1851-es rendelet azonban alig sarkallt. Egyrészt ekkor laktanyát (az államon kívül) csupán a katonatartással sújtott községek, illetve magánosok építhettek (igaz, e célra pénzalapokat is létrehozhattak), másrészt a kiszabott térítések olyan alacsonyak voltak, hogy előre borítékolni lehetett a hajlandóság teljes hiányát. A laktanyai elhelyezésért ugyanis egy fő után napi 1,5, egy ló után pedig 1 krajcárt fizetett a kincstár. Összehasonlításképp, az egyenkénti elszállásolásnál mindkettőért 1 krajcár járt.³⁴ A térítések elégtelen voltára csakhamar a hadvezetés is rájött, s azokat az 1858-as katonai illetékszabályzatban megemelte. Ettől kezdve, egészen 1879-ig, egy fő után napi 2,5 krajcár, egyenkénti beszállásolásnál 1,5 krajcár, míg egy ló után mindkettő esetben 1,5 krajcár járt.³⁵

Ezzel szemben az 1879-es törvény egyik fő célkitűzésének jelölte meg a laktanyaépítés elősegítését, s a lehetőségekhez mérten mindent meg is tett ennek érdekében. Elsőként meghatározta a laktanyáknak két fő típusát. Eszerint a rendes „*laktanya olyan épület, mely kizárólag beszállásolás céljaira van szánva s a férőhelyekre és egyéb minőségre nézve, a rendeleti úton meghatározandó követelméseknek lényegileg megfelel*”,³⁶ míg a fióklaktanyák „*nem kizárólag beszállásolás céljaira szánt épületben vannak, valamint azok, melyek férőhelyeik és minőségük tekintetében, a rendes laktanyákra nézve fennálló igényeknek teljesen meg nem felelnek*”.³⁷ Ezek pontos követelményeit a törvény mellett az *Útmutatás az*

²⁸ 1870. XLII. tc. 58.§ L. pont. A katonai ügyek a városokban a városkapitányok jogkörébe tartoztak.

²⁹ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. 2. § vö. 1879. XXXVI. tc. 13. §

³⁰ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. 14. § vö. 1879. XXXVI. tc. 12. §

³¹ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet 1. és 2. §§ vö. 1879. XXXVI. tc. 20., 21. és 22. §§

³² 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. 3. § vö. 1879. XXXVI. tc. 1. §

³³ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. 10. § vö. 1879. XXXVI. tc. 5.§

³⁴ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. 11. 48. és 49. §§

³⁵ GR, 1858. Anhang 1. 48. és 49. §§

³⁶ 1879. XXXVI. 5.§

³⁷ Uo.

újonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbírálásának elveire vonatkozó függelékekkel együtt című kis könyv tartalmazta.³⁸

Laktanyákat most már az állam mellett építhetett bármely vármegye, község vagy magánszemély.³⁹ Annak érdekében, hogy a feleket is érdekeltté tegyék, egy már meglévő épület laktanyává alakítása esetén 15, míg egy új építése esetén 25 évig garantálták a beszállásolási díj fizetését, még akkor is, ha a hadsereg valamely okból azt éppen nem használta (fióklaktanyák esetében viszont nem). Emellett megemelték a térítéseket is: eztán egy katona után már napi 6, egy ló után pedig 3,7, míg fióklaktanyák esetében 3,5 illetve 2,2 krajcárt fizettek, ráadásul az épületek mentesültek a házadó és az általános jövedelemadó alól is. Az építkezéseket illetve átalakításokat ösztönözte az is, hogy az egyenkénti beszállásolásnál járó térítés ember és ló után is változatlanul 1,5 krajcár maradt, ráadásul a régi építésű laktanyákért, amennyiben azokat nem alakították át, semmilyen térítés nem járt.⁴⁰

A fent ismertetett díjak csak a legénység (és az altisztek) elhelyezésére vonatkoztak. A települések a tisztek szállásaiért, valamint az egyéb helyiségekért (például irodákért, raktárakért, fogházakért, kórházakért stb.) a lakbérosztályok alapján kaptak térítést. 1851-ben összesen négyet állapítottak meg, külön-külön a birodalom Lajtán inneni és túli felére. A Magyar Korona Országaiban az első osztályba került Buda és Pest, a másodikba Nagyvárad, Kassa, Sopron, Pozsony, Temesvár, Nagyszeben, Kolozsvár és Brassó, a harmadikba a 2000 lakosnál nagyobb, a negyedikbe pedig a 2 000 lakosnál kisebb települések.⁴¹ Mind a négy lakbérosztályon belül rangosztályonként megállapították, hogy mennyi térítés jár a tisztek szállásaiért, valamint az egyéb helyiségekért. Ezt a besorolást azonban csak átmenetinek szánták, s végleges rendezésére a már említett 1858-as illetékszabályzatban került sor. Ekkor nyolc lakbérosztályt hoztak létre, s immár nem nagyságuk szerint, hanem az adott településen jellemző lakberek alapján történt a települések besorolása.⁴² Ezt tíz évre állapították meg, s csak ezt követően lehetett felülvizsgálni. 1879-ben ezen is változtattak: a lakbérosztályok számát tízre növelték, s a besorolást hasonló módszerrel, de immár ötévenként állapították meg.⁴³

³⁸ A laktanya illetve a fióklaktanya megkülönböztetése az 1851-es rendeletben is szerepel, ugyanakkor itteni jelentésük eltér az 1879-estől. A laktanya 1851-ben azon épületeket takarta, melyek kifejezetten katonaság elhelyezésére készültek, míg a fióklaktanyákat eredetileg más funkciót betöltött, később átalakított épületekre használták. (Utóbbi esetében a német más kifejezést is használt: 1851-ben *quasikaserne*, 1879-ben a *notkaserne*) Ugyanakkor térítés szempontjából a megkülönböztetésnek 1851-ben nem volt jelentősége.

³⁹ 1879. XXXVI. tc. 5. §. C. pont

⁴⁰ 1879. XXXVI. tc. 18. és 31. §§

⁴¹ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. G. és H. Melléklet.

⁴² GR, 1858. Anhang 1. Ausweis F.

⁴³ Bécs és Budapest ezeken felül külön kategóriát képeztek. 1879. XXXVI. tc. 30. § és RK, 1879. 20. sz. p. 117.

Végezetül az 1879-es beszállásolási törvényhez szorosan kapcsoló 1879. évi XXXVII. törvénycikkről kell néhány szót szólni, mely felhatalmazta a vármegyét arra, hogy katonai pótadót vethessenek ki. Az így befolyt összeget egy külön alap kezelte, melyet a katonák állandó beszállásolására alkalmas épületek építésére, bérletére vagy vásárlására, illetve egyenkénti és ideiglenes beszállásolás esetén a községek kárpótlására fordíthatták. A pótadó összegét évente kellett megállapítani, figyelembe véve a törvényhatóság területén állomásozó katonaság létszámát, fegyvernemét és tartózkodási idejét, valamint az átvonuló katonaság nagyságát. Egy katona után maximum 12, egy lóra pedig maximum 6 krajcárt vethettek ki. A pótadó kulcsául az egyenes állami adók szolgáltak (kivéve az általános jövedelemadó és fényűzési adó). Az arányt a megye állapította meg, de az összegnek legalább 1/8-át és legfeljebb a felét a házadó alapján kellett kivetni.

2.2. *A cs. kir. hadsereg⁴⁴ Kőszegen*

Noha a török kiűzését követően a kőszegi vár elvesztette stratégiai jelentőségét, a város katonai funkcióját jórészt megtartotta. A 18. század elejétől kezdve az állandó hadsereg felállításával Vas vármegye rendszerint egy lovasezrednek adott otthont, melynek központja Kőszegen volt. Az ezredközponti szerep egyébként annyit jelentett, hogy itt kapott elhelyezést az ezredtörzs, miközben a legénység nagy részét falvakban szállásolták be.⁴⁵

A tárgyalt időszakban összesen három lovasezred fordult meg Kőszegen: a 12. dragonyosezred (1866–1871), a 14. dragonyosezred (1871–1885) és az 5. huszárezred (1885–1889).⁴⁶ Igaz, az egyes lovasnemek között az 1867-es reformot követően már csak külsőségekben (egyenruhában) volt eltérés, fegyverzetüket és kiképzésüket egységesítették. Ekkor alakították ki végleges szervezetüket is, mely szerint egy lovasezred 2 osztályra, az osztályok pedig 3-3 századra tagolódtak (azok pedig 4-4 szakaszra, de a harcászati-igazgatási alapegység a század volt). Ezenkívül minden ezredhez tartozott még egy pótkeret, 1881-től egy utászszakasz, 1890-től egy távírószakasz, 1907-től pedig egy géppuskaosztág. A létszámot tekintve egy század 136 főből és 118 lóból állt, de ezt az 1869-es új szabályzat 171 főre illetve 150 lóra emelte. Az ezredtörzs 11 tisztből és 23 nem lovasított legénységből állt.⁴⁷

---

⁴⁴ A dolgozat hátralevő részében amennyiben "hadsereget" írok, az mindig a közös hadseregre vonatkozik.

⁴⁵ Vidos, 1942. pp. 252-260.

⁴⁶ I.m. pp. 263-266.

⁴⁷ Ságvári-Somogyi, 1999. pp. 141-142.

Vas vármegyében a legénység elhelyezési gyakorlata egészen az 1880-as évek elejéig változatlan maradt, vagyis annak nagy részét a falvak lakosságához szállásolták be. Kőszeg az ezredtörzs (és 1885-től a pótkeret)⁴⁸ mellett mindössze egyetlen lovasszáznak biztosított helyet, s erre a célra helyi polgároktól három épületet bérelt ki. Ez a rendszer először 1876 után változott meg, amikor a város elveszítette önálló törvényhatósági jogát, s bekebelezte a vármegye. Ettől kezdve a többi településéhez hasonlóan csak egy szakasznyi legénységnek kellett szállást adnia, s ezt ki is merítette az ezredtörzs.⁴⁹ A beszállásolási reformmal aztán ismét új helyzet állt elő. A vármegye a katonai póttadó kivetésével megfelelő forráshoz jutott ahhoz, hogy gondoskodni tudjon az addig a falusi lakosnál elszállásolt lovasság kaszárnyákban való elhelyezéséről. E célból 1879-től kibérelte az úgynevezett gőzmalomkaszárnyát Kőszegen, amelybe három lovasszáad került. Az épület az 1847-ben épített posztógyár volt, amelynek csődbe jutása után 1859-ben Franz Joseph Regnier vállalkozó azt megvásárolta, s előbb lisztörlő majd fűrészmalommá alakította át.⁵⁰ Az 1870-es évek elejére aztán ez is tönkrement, s a gőzmalmot egy helybeli magántársaság átalakította, s 1876-tól előbb az egyes falvakkal, majd 1879-től a vármegyével szerződést kötve laktanyaként használta. Az ezred másik két lovasszáadát 1882-től Rohoncon helyezték el, elsősorban a Szájbély Gyula nagybirtokos tulajdonában lévő kastélyban. (A fennmaradó egy száad az 1880-as években Zalaegerszegen tanyázott.) Ez a rendszer állt fenn egészen 1889-ig, mikor Szombathelyen elkészült az ezredlaktanya.⁵¹

Bár a cs. kir. hadsereg részéről a lovasság volt a legjelentősebb alakulat Kőszeg életében, de ezenkívül még két tényezőt meg kell említeni. Egyrészt 1883-ig itt állomásozott a 17. lovasdandár parancsnokság, melyhez 1880-ban csatlakozott egy dandártiszti lovas iskola is. A dandárparancsnokság székhelye az úgynevezett tábornokházban volt, a belvárosban, melyet még 1719-ben vásárolt Kőszeg a Nádasdy családtól.⁵² Másrészt 1856-tól a város a katonai képzésből is kivette a részét. 1852-ben, a katonai képző és nevelőintézetek újjászervezésekor merült fel egy felső nevelőintézet létrehozása, amelynek épülete állami költségen (de jelentős kőszegi anyagi támogatással) 1856-ra készült el. 1874-ben aztán a katonai nevelés újbóli átszervezésekor az intézetet alreáliskolává alakították át. Mindkét

---

⁴⁸ Mivel a dragonyosok csehországi és morvaországi kiegészítésű ezredek voltak, a pótkeretük ott állomásozott.

⁴⁹ Egyenkénti beszállásolásnál ugyanis a szállások kijelölésekor, melyre félévenként került sor, külön nyári és téli időszakra, egy községbe általában egy szakasz lovasság került. Ezenkívül Kőszeg arra is hivatkozott, hogy lakosságának számaránya szerint mindössze 23 főnek tartozik szállást biztosítani, mely érvét a vármegye méltányolta is. VaML TB közgy. jkv. 13729/876

⁵⁰ Dominkovits, 2000. p. 179.

⁵¹ Sélley-Tangl, 2011. p. 33.

⁵² Vidos, 1942. p. 252.

intézményben körülbelül 60-70 fő dolgozott, ezeknek nagyjából fele volt a hadsereg tagja (másik fele jórészt a civil szolgaszemélyzet), a diákok létszáma pedig 200 fő körül mozgott.⁵³

2.3. A honvédség

Kőszegen az első honvédalakulatok már azok felállításakor megjelentek: 1869-ben a 75. zászlóalj (1886-tól, mint a 18. honvédgyalogezred 3. zászlóalja) és a 27. lovasszázadot, majd 1874-ben a 39. lovasszázadot (ekkorától a két század, mint a 7. lovasezred 2. osztálya) helyezték ide. Ez összesen körülbelül 170 főt jelentett. Miközben azonban a honvédgyalogság egészen a háború kitöréséig Kőszegen állomásozott, a honvédlovakok 1889-ben, nem sokkal közös hadseregbeli társaik előtt elhagyták a várost.⁵⁴

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a kőszegi honvédséget eredetileg Szombathelyen akarták elhelyezni, a város azonban hely hiányában elutasította a lehetőséget.⁵⁵ Így esett a választás Kőszegre, amely örömmel fogadta az újabb katonai alakulatokat. A megfelelő szálláshely kijelölése azonban itt is problémákba ütközött, mivel a kiszemelt épület tulajdonosa túl drágán akarta bérbe adni, ráadásul a honvédség sem találta alkalmasnak, s átalakítása hatalmas összegekbe került volna.⁵⁶ Éppen ezért a város megvizsgálta a laktanyaépítés lehetőségét, de 1870 januárjában elvetették a tervet, mivel annak tetemes költségeit csak kölcsönből tudták volna fedezni, ugyanakkor a várható térítés a kamatokra sem lett volna elég.⁵⁷ Az elhelyezési problémák végül olyan súlyossá váltak, hogy elrendelték a honvédség Sárvára helyezését. A felmerült problémákat a honvédelmi miniszter a következőképpen foglalta össze: *„A Sárvára áthelyezést azért voltam úgy a zászlóalj és a lovasszázad, valamint a kerületi parancsnokság és a hadbiztosság kérelmei és sürgetései folytán kész elrendelni, mert az elhelyezés Kőszegen egyike a leghiányosabbaknak és célszerűtlenebbeknek volt, s mert Kőszeg város laktanyaépítésre vonatkozó ajánlatát visszavonta, és mert gyors mozgósítás esetében a legközelebb egyenes vaspályai összeköttetésben álló Sárvár sokkal előnyösebb állomáshely, mint a vaspályától majdnem 41 órányira távol eső Kőszeg.*”⁵⁸

⁵³ Hidvéghy, 1937. pp. 7-8.; 10-11.; 16. és 20-21.

⁵⁴ Kőszeg mellett Vas vármegyében még Kőrmenden volt hasonló létszámú honvédség. Az alacsonyabb létszám a cs. kir. hadsereghez képest egyébként a jóval kisebb békelétszámból adódik. Berkó, 1928. pp. 498. és 500.

⁵⁵ VaML Szv. közgy. jkv. 40/1869

⁵⁶ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1869. júl. 1. 779/244 és 1870. dec. 4. 1510/2150

⁵⁷ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1870. jan. 27. 106/213

⁵⁸ MOL K150. II. 6. 12007/1870

Az áthelyezés hírére azonban „fontolóra vévén azon körülményt, hogy Kőszeg városa, mely már is az itt székelő dunántúli kerületi tábla felosztása, mégis a vasúti hálózathoz teljes kizáratása által kipótíthatatlan kárt, és anyagi érdekeiben mélyen vágó sérelmet szenvedett, a honvédségnek máshová való áthelyezése által újabban egy tetemes jövedelmi forrástól megfosztatnék,”⁵⁹ határozat született arról, hogy mégis felépítik a laktanyát. A majdnem 38 000⁶⁰ forintos összköltségű építkezésre a fedezetet végül úgy teremtték elő, hogy a városi erdő egy részéből (úgynevezett alsóerdőből) kivágattak 395 holdat, s a fát eladták.⁶¹ Persze a kölcsönt így sem tudta elkerülni Kőszeg, mivel az építkezés folyó kiadásai rendszerint hamarabb jelentkeztek, mint ahogy a fedezetre szánt jövedelem befolyt volna. Éppen ezért két ízben is a Kőszegi Takarékpénztárhoz kellett fordulniuk, először egy 17 000⁶² majd egy 8 000⁶³ forintos kölcsönért. Ezek visszafizetése végül mégsem okozott problémát, mivel a kivágott fát a csepregi cukorgyár 40 200 forintért megvette.⁶⁴

A laktanya hivatalos átadására 1872 októberében került sor,⁶⁵ de az építkezések egészen 1874-ig tartottak, s a szerződést is csak ekkor kötötték meg. Eszerint a honvédség az épületet „a honvédtézmény fennállása idejére” vette bérbe összesen 1 535 forintért, „tekintet nélkül arra, hogy mennyiben vannak annak egyes helyei időszakonként elfoglalva”, valamint a város 100 forintért biztosított gyakorlóteret a honvédlovasságnak. Mivel időközben határozat született egy újabb lovasszákad Kőszegre helyezéséről, a szerződés határozott az épület bővítéséről, oly módon, hogy a költségek fedezésére a kincstár 4 585 forint előleget nyújtott, s ennek fejében az új helyiségekért járó évi 283 forintot minden évben levonták törlesztő részletként.⁶⁶ Magával az épülettel a honvédség is meg volt elégedve, s az 1876-os csapatjelentésben (vagyis amikor már a kiegészítések is elkészültek) nagyon dicsérték azt.⁶⁷ A beszállásolási reformot követően felmerült az épület fióklaktanyává alakításának a gondolata, de a város végül elvetette a tervezetet annak költségei miatt. Igaz, mivel élő szerződéssel rendelkezett a laktanyára, nem kellett attól tartania, hogy elesik a fizetett térítésektől.⁶⁸

---

⁵⁹ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1870. dec. 4. 1510/2150

⁶⁰ MOL K150 V.4. 2358/1875

⁶¹ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1871. ápr. 20. 222/456

⁶² MOL K150 V.4. 2832/1871

⁶³ MOL K150 V.4. 27523/1872

⁶⁴ MOL K150 V.4. 1331/1873

⁶⁵ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1872. nov. 7. 1936.

⁶⁶ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1874. jún. 14. Bérleti szerződés

⁶⁷ HL Hfp. 39. d. 1877. eln. 2685. 200.f.

⁶⁸ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1880. jan. 29. 3.

3. A katonatartás jelentősége Kőszeg város pénzügyi-gazdasági életében

3.1. A katonaság közvetlen hatása Kőszeg város pénzügyi gazdálkodására

A város által a hadseregre és a honvédségre költött összeg, illetve az azokból származó közvetlen jövedelem a fennmaradt dokumentumok alapján viszonylag jól rekonstruálható, bár felmerül néhány módszertani probléma.

Az első és legfontosabb, hogy a teljes korszakra vonatkozóan csak a költségvetési tervezetek állnak rendelkezésre, a számadások nem,⁶⁹ így kutatásom alapját is előbbi képezi, részben a MOL-ban található iratok, részben a városi közgyűlési jegyzőkönyvek alapján.⁷⁰

A másik fő problémaforrás az egyes költségvetési tételek. Miközben ugyanis 1879-ig a katonaságból származó jövedelmeket részletesen feltüntették ezen tervezetek, addig 1880-ban két nagy tételbe olvasztották be őket: egy részüket a „házbérek”, másik részüket pedig a „katonaság által fizetett bérek” közé sorolták, amelyekhez később kapcsolódott a „katonai pótdó”. A fő probléma az, hogy a házbérek esetében nem lehet tudni, hogy pontosan hány forint származott a katonaságnak bérbe adott épületekből, ugyanis a város számos helyiséget bocsájtott a hadsereg rendelkezésére. Az eligazodásban ugyanakkor (természetesen a korábbi évek részletesebb tervezetei mellett) több tényező is segített. Az egyik, hogy a cs. kir. lovasság távozását követően 1890-ben az előző évihez képest nagyarányú csökkenés volt tapasztalható a házbérek befolyó jövedelmek esetében. Mivel ez a tétel az egész korszakban viszonylag állandó volt, ezt tekintettem kiindulási alapnak. A másik, hogy amennyiben mégis történt kisebb nagyobb ingadozás, úgy azt rendszerint rövid kommentárokból meg is magyarázták. Végül a közgyűlési jegyzőkönyvekben található információk is megkönnyítették az eligazodást. Mindezek segítségével a házbérek katonaság által fizetett része viszonylag pontosan megadható, még ha nem is elkülöníthető, hogy miért mennyit fizettek.

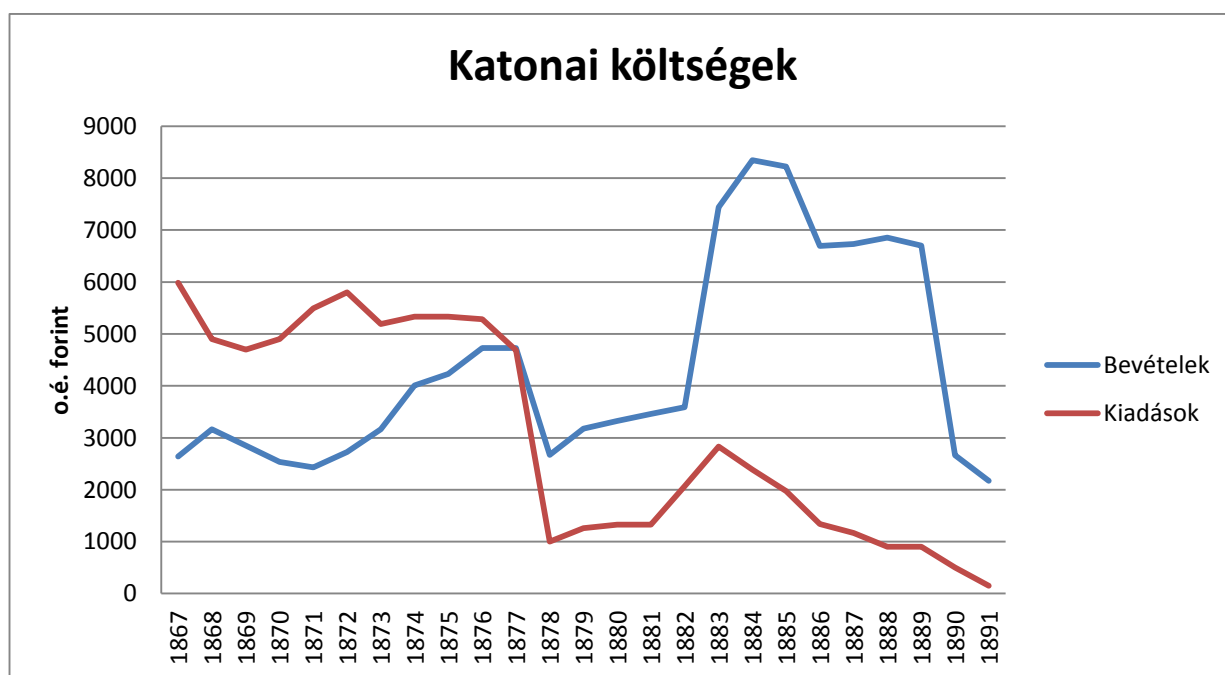
Végül megjegyzendő, hogy módszertani okokból a kiadási oldalon a számok az átvonuló katonaságra történt ráfizetéseket is tartalmazzák, amely azonban általában olyan alacsony volt, hogy csak minimálisan befolyásolták a végeredményt.

---

⁶⁹ Mivel egy 20. század eleji selejtezés miatt Kőszeg dualizmus-kori iratainak jelentős részét (köztük a számvevőség teljes anyagát) kiselejtezték, az adott évek tényleges kiadásai és bevételei csak az 1875-ös évig állnak rendelkezésre a MOL Belügyminisztériumi Iratok. Általános Iratai között.

⁷⁰ MOL K150 V.4. 3533/1868; 84/1869; 925/1870; 26688/1871; 12445/1873; 1604/1874; 53515/1875; 1448/1876.; VaML KF Kv. közgy. jkv. 1872. márc. 8. 312.; 1873. nov. 20. 1898.; 1874. okt. 29. 1717.; 1875. okt. 7. n.sz.; 1876. okt. 26. 2093.; 1877. ok. 25. 2390.; 1879. febr. 6. 169.; 1880. aug. 5. 2147.; 1880. dec. 14. 3562.; 1882. jan. 12. 3370.; 1883. jan. 4. 3360.; 1884. jan. 7. 3719.; 1884. dec. 30. 3314.; 1886. jan. 14. 3108.; 1886. nov. 4. 9618.; 1887. nov. 18. 2946.; 1888. szept. 6. 2488.; 1889. dec. 27. 2593.; 1890. okt. 23. 2829.

Ezek alapján a katonai költségeket a 4. táblázat mutatja.

4. Táblázat

Jól látható, hogy a lovasság 1889-es távozását megelőző korszakot alapvetően három periódusra oszthatjuk. A katonatartás az 1867-től 1877-ig tartó időszakban (noha csökkenő tendenciával) jelentős deficitet, 1878 és 1882 között már többletet, míg az utolsó, 1883 és 1889 közötti időszakban kiugróan magas jövedelmet eredményezett a költségvetés számára.

Az első időszak Kőszeg önálló törvényhatósági életének utolsó évtizede, amikor a cs. kir. lovasság elhelyezésére kibérelt három fióklaktanya jelentős terhet rótt a városra, mivel a kapott alvó és istállópénzek messze elmaradtak a bérleti díjaktól. A hiányt az sem tudta pótolni, hogy a város számos épületet bocsájtott a hadsereg rendelkezésére: ebben az időszakban Kőszeg biztosította a dandárparancsnokság székhelyét az úgynevezett tábornokházban, a lovasság számára pedig a lőpor- és ruharaktárt, a kocsiszínt, valamint a katonai gyakorlóteret és a lovardát is. A bevételek kezdeti apadását az alvó és istállópénzek csökkenése magyarázza, míg az 1871-től tapasztalható növekvő tendencia részben ezek újbóli emelkedésének, részben a honvédlaktanya felépülésének köszönhető.⁷¹ Utóbbi 1874-re készült el, s ekkor kötötték meg a bérleti szerződést is, bizonyos részeit a honvédség azonban már 1872-től használatba vette, s ennek megfelelően fizetett érte. A kiadási tételek változását illetően 1866-ot megelőzően Kőszegen a katonaság elhelyezési költségeit egy külön alap

⁷¹ Az alvó és istállópénzek ingadozásában a legénység tényleges létszáma mellett közrejátszhatott az is, hogy a kiszabott 2,5, illetve 1,5 krajcár (vö. 2.1. fejezet) csak abban az esetben járt, ha a helyiség be volt rendezve, s az azt rendelkezésre bocsájtó község látta el fűtéssel (fával) és világítással is. Amennyiben ezt nem vállalta, akkor kevesebb bér járt érte. GR, 1858. Anhang 1. 48. § és vö. 1879. XXXVI. tc. 31. §

kezelte, s többek közt ide folyt be a város által a háztulajdonosoktól beszedett évi díj is, mellyel azok megválthatták magukat a katonai beszállásolás terhétől, s melyből a három kaszárnyát kibérelték. (Ebből következik az is, hogy az 1860-as évek költségvetéseiben nem, vagy a későbbiekhez képest alacsony bevételek illetve kiadások kötődnek a katonasághoz.) A helytartótanács azonban ezt a módszert 1864-ben megtiltotta, s a költségek a házi pénztárra szálltak át. Az átállítás során azonban a fizetendő illetmények egy részét 1866-ról átvitték 1867-re, emiatt aztán ekkor lényegesen magasabbak voltak a kiadások.⁷² Ezenkívül az 1870-es évek elején tapasztalható magasabb kiadások a honvédségre való felülfizetésből is fakadtak, hisz ekkor még nem épült meg a laktanya.

1878-ban aztán látványos változás következett be a korábbi évekhez képest. A kiadások csökkenését elsősorban Kőszegnek a vármegyébe való beolvasztásával magyarázhatjuk: 1877 szeptemberétől az eddig Kőszegen állomásozó egy századnyi legénység elhelyezéséről is a vármegyének kellett gondoskodnia. Így a városnak már csak a dandárparancsnokságnak és az ezredtörzsnek kellett szállást biztosítania. Éppen ezért Kőszeg felmondta az eddig bérelt három kaszárnyát, s helyükbe egy kisebb, s olcsóbb helyiséget vett igénybe.⁷³ Megjegyzendő, hogy az ekkor itt állomásozó 14. dragonyosezred az okkupációban való részvétele miatt az 1878-as év egy részében nem volt a városban.⁷⁴

1879-től, a beszállásolási reformmal újabb jelentős változások történtek. Először az új lakbérosztály besorolás éreztette hatását: Kőszeg 1879-ben az új rendszer szerinti 8. lakbérosztályba került, mely magasabb térítéseket biztosított, mint a régi rendszer szerinti 4.⁷⁵ További javulást eredményezett, hogy 1881-ben a 6. lakbérosztályba lépett a város.⁷⁶ Részben ennek, részben pedig a gyakorlótér új bérleti szerződésének (mely értelmében az eddigi 108 forint helyett 540-t fizetett a kincstár)⁷⁷ köszönhető a kezdeti évek enyhe bevétel növekedése. A kiadási oldal növekedése annak köszönhető, hogy Kőszegnek számos új helyiséget ki kellett bérelnie, mivel a fent már említetteken túl 1880-tól a dandár tisztiiskolának,⁷⁸ 1881-től pedig az utászszakasznak és egy katonai raktárnak is helyet kellett biztosítania (ezeket magánosoktól kellett bérelte ki).⁷⁹

---

⁷² MOL K150 V.4. 3533/1868

⁷³ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1877. máj. 12. 909. és 1877. okt. 25. 2390. Kiadások. 36. sz.

⁷⁴ Wrede, 1898. Band I. p. 225.

⁷⁵ 3612/el. rendelet. RK, 1879. 20. sz. p. 113. 3. sz. melléklet. p. 8.

⁷⁶ RK, 1882. 1. sz. p. 14.

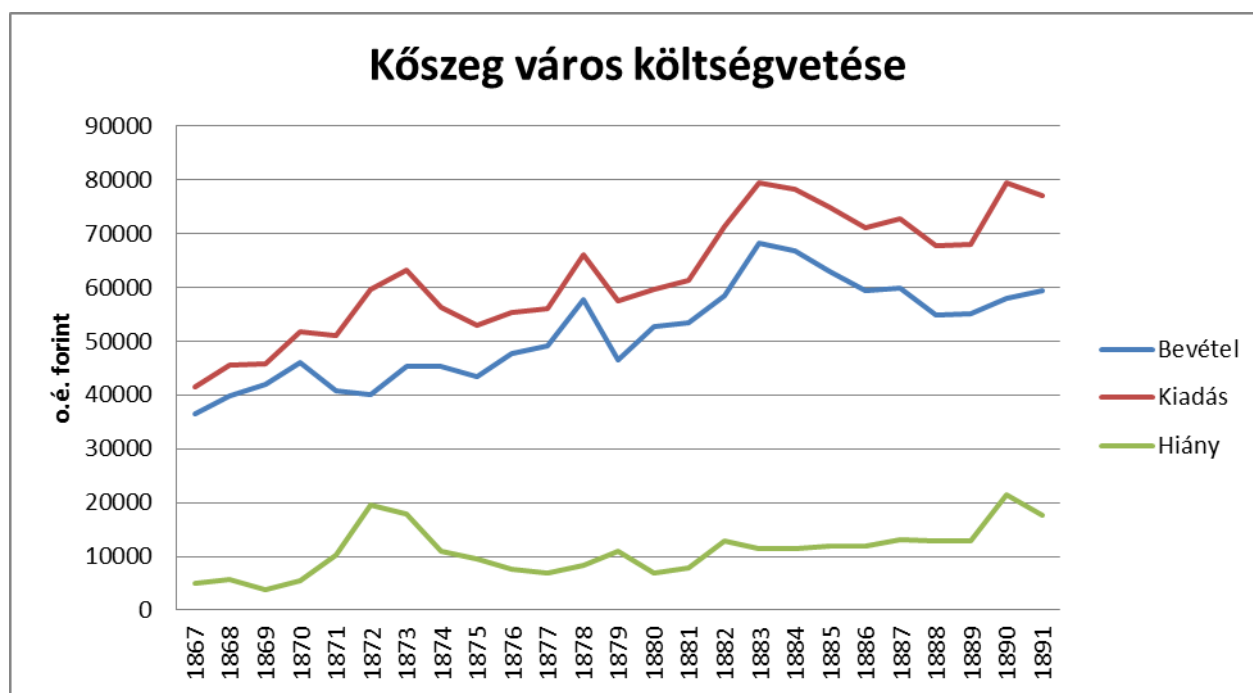
⁷⁷ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1878. márc. 1. 744.

⁷⁸ A tisztiiskola a vármegye által kibérelt gőzmalomkaszárnyába került, ami miatt viszont onnan egy szakasz lovasságot a szomszédos Rőtfalván kellett beszállásolni. Az így felmerült költségeket fizetette ki a vármegye a várossal. VaML KF Kv. tan. jkv. 1880. okt. 29. 3113. és Kv. közgy. jkv. 1881. okt. 6. 2729.

⁷⁹ VaML KF Kv. tan. jkv. 1881. aug. 26. 2299.

Végül az 1883 és 1889 közötti évekről kell szólnunk néhány szót. Ebben az időszakban jelentős bevételi többlet forrása elsősorban a vármegye által, a beszállásolási alapból fizetett kárpótlás volt. Noha a vármegyét már az 1879. évi XXXVII. tc. felhatalmazta a katonai pótdó kivetésére, Vasban a szabályrendelet kidolgozása körüli problémák miatt annak beszedése és az érintett községek kárpótlása több évet csúszott. Az első összegeket csak 1883-ban utalták ki, s még 1884-ben és 1885-ben is az elmaradások fizetése adta a kiugróan magas jövedelem alapját. Ezt még az sem tudta jelentősen befolyásolni, hogy 1886-tól Kőszeg eggyel lejjebb, a 7. lakbérosztályba került,⁸⁰ valamint, hogy 1883-ban a dandárparancsnokság elhelyezésével felmondták a tábornokházat. Sőt, ez utóbbi végül a város hasznára is vált, mivel a felszabaduló helyiségeket részben átvette a cs.kir. lovasság természetbeni szállásként, s így a kiadási oldalon jelentős összegeket tudtak megspórolni. Ebben az időszakban egyébként Kőszeg adta az ezredtörzs, a pótkeret és az utászszakasz helyiségein kívül a gyakorlóteret, a lovardát, a kocsiszínt, négy raktárt (törzs-, ruha-, puska- és felszerelési raktár), két börtönhelyiséget, a puskaműves műhelyt, az iskolaszobát, hat altiszti lakást és egy őrszobát.⁸¹ Ezek egy részét magánosoktól bérelte, egy részét pedig saját tulajdonban lévő épületekben biztosította.

Ezek után nézzük meg, hogy mindez miként befolyásolta a város pénzügyi helyzetét.

5. Táblázat

⁸⁰ 60692/X. sz. rendelet. RK, 1885. 41. sz. p. 324. Melléklet. Betűrendes kimutatás. p. IV.

⁸¹ VaML KF Kv. tan. jkv. 1889. máj. 4. 1949.

A fenti táblázatból jól látszik, hogy Kőszeg az egész korszakban jelentős költségvetési hiánnyal küszködött, amely már az 1860-as évekre rendkívül súlyosra fordult. Ezt jól jelzi közel 100 000 forintos adóssága valamint az a tény, hogy 1866-ban 93%-os pótdót akartak kivetni, amelyet csak a Helytartótanács akadályozott meg.⁸² Az 1860-as évek végén tapasztalható viszonylag alacsony deficit elsősorban Ege Miklós polgármester és Riedl József városi számvevő tevékenységének tudható be, akiknek szigorú adminisztrációval, a járandóságok következetes behajtásával és a gazdálkodás racionalizálásával sikerült jelentős megtakarításokat eszközölniük, sőt még az adósságokat is csökkenteni tudták.⁸³ Ege lemondását követően azonban ismét növekedni kezdett a hiány. Érdekes kérdés és további kutatásokat igényelne annak meghatározása, hogy ezekben az években milyen hatása lehetett az 1873-as válságnak. Ezt követően aztán Fügh Károly polgármestersége alatt (1878–1889) viszonylag stabil háztartást sikerült kiépíteni. Mindezt látványosan törli meg az 1890-es év.

Ha a bevételi oldalt vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy annak több mint háromnegyede a városi vagyoni jövedelmekből (földek és legelők, erdők, téglagyárak, házbérek, sörház), haszonvételekből (italmérés, vám és vásárpénzek) valamint a katonai szállásbérekből tevődött össze. A bevételek növekedésének az alapjai is ezek közül kerültek ki, mindenekelőtt a városi földek utáni haszonbérből (időszakunkban meghússzorozódott), a házbérek (meghússzorozódott) és az erdőkből (megkétszereződött). Eközben a tégl- és vámbevételek valamint az italmérésből származó jövedelem kisebb növekedést mutattak.

A földbérek utáni jövedelem drasztikus megemelkedése részben összefüggött a honvédlaktanya felépítésével. A költségek fedezésére letarolt erdőrésztletet ugyanis a város szántóföldként bérbe adta (a hetvenes évek végére összesen 424 holdat), így az 1867-es 250 forintos bevétel 1889-re már 4 900 forintra emelkedett. Az erdők meghatározó szerepe Kőszeg pénzügyeiben egyébként nem véletlen (ezek körülbelül 10 000 forint bevételt hajtottak az 1880-as években), hiszen a város nagyjából 7 700 hold erdőséggel rendelkezett, így nem meglepő, hogy ha gyorsan, nagy mennyiségű pénzt kellett előteremteni, akkor általában ezekhez nyúltak. Ezt láthattuk a honvédlaktanya esetében, de hasonló már korábban is előfordult, például 1863-ban, mikor 40 000 forint értékben adott el erdőt a város, hogy kölcsöneit törleszteni tudja.⁸⁴

A házbérek növekedése szintén nagyarányú: miközben az 1870-es évek elején még alig több mint 700 forint jövedelme származott ebből Kőszegnek, addig az 1880-as években

---

⁸² Söptei, 2000. pp. 280. és 283.

⁸³ I.m. pp. 283-284.

⁸⁴ I.m. p. 280.

már 4-4 500 forint. Ebben nagy szerepe volt a katonaságnak, hiszen ezen összeg több mint felét a hadsereg és a honvédség által bérelt épületek tették ki: elsősorban a honvédlaktanya és a tábornokház. Végül a korszakban újonnan megjelenő bevételek közül csupán három jelentősebbet emelhetünk ki: a katonai pótdoból, a közmunkaváltságból és a kőszeg-szombathelyi magánvasútból, mint részvényesnek járó osztalékból származót. Ezek mindegyike körülbelül 2 500-3 000 forintot tett ki.

Ami a kiadási oldalt illeti, az szinte teljes egészében elment a kötelező kiadásokra (bérekre, járandóságokra, utak, hidak, épületek karbantartásra, ellátásra, katonaságra) valamint a helybeli szegényház, iskolák és felekezetek támogatására. A város részéről mindössze három jelentősebb beruházásra futotta a korszakban: a honvédlaktanyára, a polgári iskola felállítására 1876-ban és egy híd építésére 1883-ban. Ezenkívül a magánvállalkozás formájában épült kőszeg-szombathelyi vasút megépítésében is részt vállalt, s ennek érdekében 150 000 forint kölcsönt vett fel a Kőszegi Takarékpénztártól 5,5%-os kamatra. Ennek törlesztő részletei egymaga közel 10 000 forinttal növelték a kiadásokat.

6. Táblázat

A hadsereggel és a honvédséggel összefüggő bevételek és kiadások vizsgálatánál jól látszik, hogy az tekintélyes hányadát tette ki a városi költségvetésnek (6. Táblázat). Ez 1877-ig elsősorban ráfizetést jelentett, igaz a helyzetet nem könnyítette meg, hogy a városban rendszerek voltak a sikkasztási botrányok.⁸⁵ A katonai pénzeket két jelentősebb eset érintette. 1867-ben Martonyi Imre városkapitány bukott le, hogy több ezer forintot sikkasztott

⁸⁵ Különösen az 1860-as években voltak ezek gyakoriak, olyannyira hogy 1866-ban még a polgármester, Krancz Sándor is sikkasztással bukott meg. I.m. p. 257.

el 1861 és 1866 között a katonatartási alapból,⁸⁶ míg utódja, Schneider Nándorról 1879-ben derült ki, hogy többek közt a szállás- és bútorbéreket csapolta meg működése alatt.⁸⁷ Ezzel szemben az 1880-as években a katonaság már Kőszeg jövedelmeinek egyik fő forrásává vált, melynek drasztikus lecsökkenését a cs.kir. lovasság távozásakor a büdzsé is megérezte, s rég nem látott mértékben növekedett meg a költségvetési hiány (egész korszakunkban tulajdonképpen ekkor érte el a legmagasabb szintet).

Mindezekből milyen következtetések vonhatók le? Az egyértelműen látszik, hogy a katonaság meghatározó szerepet töltött be Kőszeg pénzügyi életében, ráadásul azon kevés tételek közé tartozott, melyekből növelni is tudta a bevételeit. Ugyanakkor ahhoz, hogy a katonatartás jövedelmezővé válhasson, két körülménynek is közre kellett játszania. Az egyik a törvényhatósági jog elvesztése, mely egyben rámutat arra az érdekes tényre is, hogy ebben az esetben a város számára az önállóság elvesztése hatalmas előnnyel is járt. A másik a beszállásolási reform, illetve az ennek következtében megnőtt katonai díjak és a katonai pótdóból származó megtérítés. A fenti két tényező ugyanakkor szorosan összefüggött, hisz a város önálló törvényhatóságként nem részesülhetett volna a katonai pótdóból, annak kivetésére pedig csak a vármegyék kaptak felhatalmazást.

Van azonban még egy jelentős tényező is, nevezetesen a honvédlaktanya, noha ebben a tekintetben Kőszeg némileg kivételt képez. A beszállásolási reformig ugyanis laktanyák csak elvétve épültek az országban, egész egyszerűen azért, mivel a városok a költségeket csak kölcsönből tudták volna fedezni, de a kapott térítések még a kamatokat sem fedezték. Kőszegnek azonban lehetősége volt arra, hogy előteremtse a szükséges pénzt, így az építkezés pluszkiadást (a későbbi karbantartáson és tűzkárbiztosításon kívül persze) nem jelentett a költségvetésnek. A laktanyaépítés ugyanakkor felvet egy érdekes kérdést is: tulajdonképpen miért is építették meg? Láttuk, a katonatartás ebben az időszakban még ráfizetéses volt a város számára, s a honvédség csak további terheket rótt a településre. Mégis, Kőszeg önként fogadta be a honvédeket, s mikor át akarták őket helyezni, mindent megtett annak érdekében, hogy ezt megakadályozza. Vagyis a város számára még annak ellenére is megérte katonaságot letelepítenie falain belül, hogy az a költségvetése számára tetemes terhet rótt. Erre a választ a katonaság által hajtott egyéb, közvetett jövedelmekben találhatjuk meg.

---

⁸⁶ VaML KF Kv. tan. jkv. 1867. nov. 29. 2477. és MOL K150 1869. V.4. 2360/867, 1661/1869 és 3425/1869

⁸⁷ VaML KF kv. közgy. jkv. 1880. jan. 8. 3. és 1881. máj. 16. Kivonat

3.2. A városi polgárság érdekeltségei a katonatartásban

3.2.1. Quasikaszárnnyák

Az 1870-es években a Magyar Királyság Országában állomásozó közös hadseregbeli katonaságnak 82,5%-a volt kaszárnnyában elhelyezve, de ezeknek mindössze 56%-a kapott állami laktanyában helyet. Ilyenek elsősorban a határőrvidéken és a legnagyobb helyőrségeken (mint például Budapest, Komárom, Nagyszeben, Pozsony vagy Temesvár) voltak,⁸⁸ a legtöbb településnek azonban, ha el akarták kerülni az egyenkénti beszállásolást, akkor vagy egy saját, vagy egy általuk kibérelt épületet kellett a katonaság rendelkezésére bocsájtani. Kőszeg ez utóbbi módot választotta, s ennek köszönhetően a település lakosainak már az 1860-as években sem kellett elviselniük a beszállásolás terheit.⁸⁹ Ez alól egyedül az őszi gyakorlatok (mikor bevonultak a tartalékosok) képeztek kivételt.

A legénység elhelyezésére, mint arról már többször szó volt, a város három kaszárnnyát bérelt ki, melyek átalakított, eredetileg más funkciót betöltött épületek voltak (ezért nevezik őket a források *quasi*-, azaz fióklaktanyáknak). Ilyeneket a következő háztulajdonosok bocsájtottak a város rendelkezésére: 1867 és 1873 között Kager Ignác, özv. Waisbecker Teréz valamint Schiefer György és Waisbecker Ede; 1873 és 1877 között pedig Horváth György, Kager Ignác és Schiefer György.⁹⁰ 1877-től, mint arról már volt szó, a legénység elhelyezéséről a vármegye gondoskodott.

A tulajdonosok nem kevés jövedelemre tettek szert az üzlettel, hiszen Kager Ignác és Schiefer György 1867-ben 1400-1400 forintot, míg özv. Waisbecker Teréz 1900 forintot kapott az épületért, ráadásul utóbbi kettő 1870-től csak 10%-kal drágábban volt hajlandó megújítani a szerződést, vagyis ekkortól már 1540 illetve 2090 forint ütötte a markukat.⁹¹

A tulajdonosok közül mindenképpen ki kell emelnünk a Waisbecker családot, mivel ők a legénység elhelyezésében központi szerepet játszottak a dualizmus időszakában Kőszegen. Azt, hogy a fenti névsorban két tagjuk is szerepel (Waisbecker Ede az 1862-ben elhunyt Waisbecker József, Terézia férjének az unokaöccse volt), csak még jobban árnyalja az a tény, hogy Kager Ignácon kívül a többi tulajdonost szoros rokoni szálak fűzték hozzájuk.

⁸⁸ 1879-ben összesen 78 441 főt állomásoztatott a cs.kir. hadsereg az országban, de ebben nincs benn további 5 250 fő, akik ekkor Boszniában voltak. Képviselőházi irományok, 1879. pp. 196. és 210.

⁸⁹ Ez alól egy rövid, alig két éves időszak képezett kivételt, a honvédgyalogság 1872-ig, a laktanya elfoglalásáig a lakossághoz volt beszállásolva. MOL K150 V.4. 12007/1870

⁹⁰ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1870. szept. 22. 1187. és 1875. okt. 19. n.sz.

⁹¹ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1870. szept. 22. 1187.

Horváth György özv. Waisbecker Terézia Paulina lányát, Schiefer György pedig Waisbecker Ede húgát, Alojzát vette nőül (maga Ede pedig az ebből a frigyből származó Schiefer Máriát, vagyis tulajdon unokahúgát vette el).⁹² Ráadásul mindketten feleségük révén jutottak hozzá a kaszárnyának használt épülethez, sőt a Horváth György-féle épület megegyezik az özv. Waisbecker Terézia-félével, melyet annak 1873-as halálát követően vett át.⁹³ Végül Kager Ignácról kellene szólnunk néhány szót, róla azonban sajnálatos módon szinte semmit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy már nagyon régóta, az 1860-as évek elejétől kezdve folyamatosan bérbe adta az épületet a városnak.⁹⁴ A források ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy Kager Ignác az 1870-es évek végén a kaszárnyát eladta a gőzmalomkaszárnya társulat tulajdonosainak (esetleg ő maga is elhunyt), s ott egy szakasz lovasság továbbra is el volt helyezve.⁹⁵ Az 1880-as években egyébként a Schiefer-féle épületben a lovasság iskolahelyiséget rendezett be,⁹⁶ s bár a Horváth-féle épületről nincs információnk, mégis elképzelhető, hogy valamilyen formában továbbra is használták.

3.2.2. *A gőzmalomkaszárnya társaság*

Noha a quasikaszárnyák célja is a haszonszerzés volt, mégis a kőszegi gőzmalomkaszárnyát tekinthetjük a legjelentősebb kísérletnek arra, hogy egy vállalkozói csoport a katonai elhelyezésből a lehető legnagyobb profitot szerezze meg. Míg előbbiek ugyanis egyszerű bérlőként tekintettek a hadseregére, addig utóbbi már kifejezetten a katonaság igényeire alakult meg, arra befektetési lehetőségként tekintve. Sajnos történetének feltárása számos akadályba ütközik. Először is, annak ellenére, hogy a kortársak, mint részvénytársaságra hivatkoznak, nem találni annak nyomát, hogy a cégbíróságon valaha is bejegyezték volna. Éppen ezért működéséről csupán a vármegyei és a kőszegi közgyűlési jegyzőkönyvek, valamint a telekkönyvi papírok alapján alkothatunk képet.

A reformkori volt posztógyár, majd későbbi gőzmalom épületét a magántársaság 1873-ban vásárolta meg, s laktanyának 1876-tól kezdte el használni. Az épületet az 1870-es, 1880-as évek során többször bővítették illetve átépítették, igaz 1879-et követően fióklaktanyává nem alakították át, noha erre meg lett volna a lehetőség.⁹⁷ Ami az anyagi

---

⁹² Thirringné, 1935. p. 41.

⁹³ I.m. p. 32. és 48.

⁹⁴ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1861. aug. 1. 827.

⁹⁵ Egész pontosan a társaság egyik tagja, Schey Ferenc vásárolta azt meg, róla az alábbiakban még lesz szó.

⁹⁶ PBFL Chernel. IV. k. 1887. márc. 9.

⁹⁷ A kőszegi gőzmalomlaktanya. KéV, 1882. 26. sz. p. 2.

vonzatát illeti, a vételár 30 000 forint volt, ugyanakkor ehhez hozzá kell számítani, hogy ekkor a Kőszegi Takarékpénztár részéről 15 000 forint, 6% kamatozású zálogjogi követelés állt fenn. Ebből 6 000 forintot törlesztettek, így a tényleges ára az épületnek csak 24 000 forint lehetett.⁹⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a teljes költséget a vállalkozók saját erőből nem tudták fedezni, mivel a korábbi mellé az épület teherlapján egy újabb, 11 000 forintos, 7%-os kamatozású jelzálogkölcsön is megjelenik. Ezeket a hiteleket aztán 1880-ban egy 24 000 forintos, de kedvezőbb, 6%-os kamatozású kölcsönrel kiváltották. Sajnos a hitelek futamidejét nem ismerjük, ami miatt nem lehet meghatározni a pontos évi törlesztő részletet sem. Ezeken kívül az épület tűzkárbiztosítása előbb 336, majd 400 forintot tett ki.⁹⁹

A társaság a gőzmalomkaszárnya telkét két alkalommal is növelte. Először 1877-ben a kőszegi plébánia tulajdonában lévő pajtát szerezték meg 2 000 forintért és egy másik hasonló épületért cserébe,¹⁰⁰ majd 1886-ban 2 050 forintért két szomszédos birtokot vásároltak meg.¹⁰¹

Ezek után felmerülhet a kérdés, hogy mennyire volt jövedelmező a vállalkozás? Nyilván megindítása feltételezett egy fizetőképes keresletet, mely annál is figyelemre méltóbb, mivel az épületet 1876-tól kezdve használták kaszárnyaként, vagyis a beszállásolási reformot megelőzően. Ekkor még az egyes községekkel kötöttek szerződést, akik hajlandóak (és képesek voltak!) egy lovas után napi 10 krajcárt a téli, és 8 krajcárt a nyári időnyre fizetni. Ne feledjük, ezért a falvak a kincstártól mindössze 2,5 krajcárt kaptak! Az ügy természetéből kifolyólag a társaság bevétele függött attól, hogy hány községgel sikerült szerződést kötniük. Ugyanakkor általában 4-5 faluval minden esetben sikerült szerződnie, vagyis legalább egy század állandóan a gőzmalomkaszárnyában tanyázott (de sokszor még több is).¹⁰² Ez – 161 fővel számolva, mivel a későbbiekben is ekkora létszám után fizetett a vármegye – évenként 5 287 forintot jelentett. Noha szerződés nem maradt fenn, s így több tényező is hiányozhat a költségekből, annyit ki lehet jelenteni, hogy a vállalkozás jövedelmezősége több mint valószínű: a két jelzálog kamata és a tűzkárbiztosítás összesen valamivel több, mint 1 400 forintot tettek ki, s az épület állagmegóvása sem kerülhetett néhány száz forintnál többbe.

Az 1878-as év némi változást hozott. Mivel az okkupáció miatt a vármegyében állomásozó 14. dragonyosezredet a Szávához vezényelték tartalékba, annak érdekében, hogy

⁹⁸ Ugyanakkor még ez a vételár is bizonytalan, mivel a kortársak egyöntetűen úgy tudták, hogy a gyár körülbelül 20 800 forintba került. Chernel, 1877. p. 121. és A jó számítók. Torma, 1885. 38. sz. p. 2.

⁹⁹ A kölcsönöket a két kőszegi hitelintézet, a Kőszegi Takarékpénztár illetve a Kőszegi Általános Takarékpénztár biztosította. VaML Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétlapok. 2809. C Teherlap. 1., 2., 3., és 6. sz.

¹⁰⁰ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1877. márc. 12. 569.

¹⁰¹ VaML Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétlapok. 2809. B Tulajdoni Lap. 17. és 18. sz.

¹⁰² VaML TB közgy. jkv. 4175/876; 3516/876; 4916.4727/877; 9918/877; 9936/877; 11136/877; 15389/877; 2927/879; 6705/879 és 7259/879

az épület ne maradjon üresen ebben az időszakban, a télre szerződést kötöttek Sopron vármegye községeivel az ottani 2. dragonyosezred három századának az elhelyezéséről.¹⁰³ Bár a lovasság szeptember elején be is vonult Kőszegre, az ügyből hatalmas botrány kerekedett. Ennek oka az volt, hogy a katonaság elhelyezési joga az alispán hatáskörébe tartozott, márpedig ő megtiltotta a nevezett alakulat elhelyezését a törvényhatóság területén, egész egyszerűen azért, mivel az aktuális békeelhelyezés értelmében annak a kijelölt állomáshelye Sopron, és nem Vas vármegye volt. Noha az alispán érveinek jogosságát a honvédelmi minisztérium is elismerte, mégis a hadsereg akarata érvényesült, s a lovasság a helyén maradt.¹⁰⁴ A társaság törekvéseit egyébként Kőszeg is aktívan támogatta, mivel az elhelyezés neki egy krajcárjába sem került, s közben jelentős hasznot húzhatott belőle.¹⁰⁵

1879-et követően aztán egészen 1889-ig már Vas vármegye bérelte az épületet. 1879-ben még csak egy, 1880-tól pedig már három lovasszázad számára, évi 17 982 forintért. Szerződés itt sem áll rendelkezésünkre, mégis az ismert adatok alapján (a biztosítás és a törlesztő részletek összesen 1840 forintot tettek ki) erősen valószínű a tetemes haszon, sőt, nagy valószínűséggel még az 1880-as években visszahozta a befektetett tőkét.

Ugyanakkor ne felejtsük el, hogy a jövedelem mellett, hogy adóköteles volt, többfelé is osztódott. A volt gőzmalomépületet eredetileg hat helybeli lakos vásárolta meg 1873-ban: Waisbecker Ede, Waisbecker Antal, Unger Károly, Czeke József, Schey Ferenc és Szovják Hugó. 1877-ben Unger Károly részét Waisbecker Ede, Waisbecker Antal részét pedig Szovják Hugó kivásárolta 2 000-2 000 forintért. A megmaradt tulajdonosok közül Waisbecker Ede 1881-ben elhunyt, s részét özvegye örökölte.¹⁰⁶

Sokkal problematikusabb magának a vállalkozásnak a működése, melyről fennebb már volt szó röviden. A helyzetet csak tovább bonyolítják a telekkönyvből kinyerhető adatok. Eszerint ugyanis a korábban felsorolt ingatlanok 1886-ig közös tulajdonban voltak, s az egyes részek kimutatására csak ekkor került sor. Eszerint 50%-os részesedése volt Czeke Józsefnek, 25%-os özv. Waisbecker Máriának, és 12,5-12,5%-os Szovják Hugónak és Schey Ferencnek. Utóbbi részét 1888-ban egyenlő arányban, összesen 4 000 forintért kivásárolta három másik helyi polgár: Markovits József, Matits János és Pötzelberger Károly.¹⁰⁷

Végül magukról a tulajdonosokról kell szólnunk. Közülük legelsősorban is szembetűnik Waisbecker Ede, aki annak idején már quasikaszárnyát is bérbe adott a városnak.

¹⁰³ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1878. szept. 5. 2534. és 2533.

¹⁰⁴ VaML TB közgy. jkv. 12108/878; 11256/878; 15247.15319/878

¹⁰⁵ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1878. szept. 27. 2838. és 1878. nov. 7. 3262.

¹⁰⁶ VaML Telekkönyvi Iratok. Telekkönyvi Betétlapok. 2809. B Tulajdoni Lap. 5-15. sz.

¹⁰⁷ VaML Telekkönyvi Iratok. Telekkönyvi Betétlapok. 2809. B Tulajdoni Lap. 23-28. sz.

Ilyen irányú tapasztalatai miatt valószínűleg ő állhatott a vállalkozás középpontjában, ezt bizonyíthatja, hogy egészen haláláig a társulatra gyakran, mint „*Waisbecker Ede és társai*” hivatkoznak. Waisbecker Ede, illetve a Waisbecker család szerepét csak tovább erősíti, hogy a tulajdonosi kör ezúttal is rokoni kapcsolatokkal fűződött hozzájuk. Ede unokatestvérének, Antalnak a felesége Szovják Emília volt, Szovják Hugó testvére. Antal testvére, Emília Matits Jánoshoz ment feleségül, míg Waisbecker Ede fia később (1894-ben) Markovits József lányát vette el.¹⁰⁸ Végül pedig egy meglehetősen érdekes, igaz valószínűleg rosszul elsült, rövid életű érdekházasságról kell szólni. Waisbecker Ede halálát követően özvegye ugyanis hozzám Czeke Gusztávhoz, Czeke József fiához. Ennek dátumát pontosan nem ismerjük, de az 1880-as évek végén, vagy az 1890-es évek elején kellett lennie.¹⁰⁹ A tulajdonosi körből egyedül Schey Ferenc nem állt rokonságba a Waisbecker családdal, amire zsidó felekezeti hovatartozása adhat magyarázatot.

A rokoni szálak mellett ezeket az embereket még összekötötte, hogy Kőszeg legvagyonosabb és legtekintélyesebb polgárai közé tartoztak (illetve ebből a tényből következhetett, hogy ez az elit egymás között házasodjon). Különösen igaz ez a 19. század legelején bevándorolt Waisbecker családra, akik az egész kőszegi katonai elhelyezés középpontjában álltak, melyre elsősorban hatalmas ingatlanvagyonuk és kapcsolati hálójuk predesztinálta őket. Tagjai közül az 1880-as években négy is rendszeresen felkerült a város 24 fős virilislistáira, köztük Waisbecker Ede vendéglőtulajdonos, aki emellett foglalkozott borkereskedelemmel és szőlőtermeléssel is. De a család rendkívül széleskörű gazdasági érdekeltséggel rendelkezett, hisz volt köztük kereskedő, földbérlő és értelmiségi (Antal megyei főorvos volt) is. De a társaság többi tagja is hasonlóan prominens személynek számított: Czeke József a város egyetlen gőzmalmának a tulajdonosa, Szovják Hugó ügyvéd, pedig városi tanácsos (később tiszti ügyész) volt, aki egyébként ellátta a társaság jogi képviselését is. Végül Schey Ferenc annak a 18. században Kőszegen megtelepülő zsidó nagykereskedő családnak az utolsó itteni tagja volt, akik meggazdagodva éppen az 1860-as és 1870-es években költöztek át Bécsbe (Ferenc egyébként utolsóként, az 1880-as évek végén), ahol egyben a birodalmi arisztokrácia részévé is váltak. Igaz, érdekeltségeik voltak még Kőszegen is, de jövedelmeik csupán elhanyagolható része származott innen.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Thirringné, 1935. pp. 32. és 42.

¹⁰⁹ Az esküvőt Thirring Gusztávné (szül.: Waisbecker Irén) a Waisbecker család történetében említi meg. Ugyanakkor érdekes, és árulkodó lehet, hogy például Palatinus József 1911-ben írt genealógiai munkájában nem is tünteti fel a házasságot. Thirringné, 1935. p. 42. és Palatinus, 1911. p. 160.

¹¹⁰ A kőszegi Schey család történetét részletesen lásd: Söptei, 2010.

3.2.3. Egyéb épületek

Noha kétségtelenül a cs. kir. lovasság elhelyezése jelentette az egyik legfőbb haszonszerzési lehetőséget a város lakosságának, a hadsereg a szállásokon kívül még számos más épületre, helyiségre is igényt tartott, melyet a város maga nem tudott biztosítani, így helyette magánosoktól bérelték ki.¹¹¹ A polgárok részvételét a katonatartásban egyébként segítette, hogy a községi családoknak volt egy viszonylag szűk köre, akiknek a kezén jelentős ingatlanvagyon halmozódott fel az idők során. A hanyatló kereskedelem, a csökkenő forgalom, s a Kerületi Tábla megszűnése miatt azonban egyre nehezebben tudták ezeket hasznosítani. A katonaság (növekvő) igényeinek köszönhetően viszont sikerült új funkciót találni az 1850-es, 1860-as években egyre nagyobb számban üresen maradó épületeknek (például a Schiefer-féle kaszárnya is eredetileg gabonaraktár volt),¹¹² de részben ezzel magyarázható az a jelenség is, hogy a bérbe adók között több özvegy nő is volt, akik az örökölt épületekkel legtöbbször nem tudtak mit kezdeni. Így többek közt például 1875-től özv. Human Anna biztosította a katonai kórházhelyiségeket,¹¹³ 1881-től özv. Rosenberg Ilona a felszerelési és törzsraktárt egy őrszobával egybekötve,¹¹⁴ özv. Kern Julianna pedig az utasszakasznak biztosított helyet.¹¹⁵ Ezek a bérlemények azonban a legénységi szálláshelyekhez képest jóval kevesebb jövedelmet hajtottak. A legtöbbet a Rosenberg-féle raktár hozott, 487 forint 50 krajcárt, míg a kórházhelyiségekért eleinte 138 forintot, később 300 forintot fizetett a kincstár.

A fentiek mellett még a tiszti lakásokról kell szólnunk. A cs.kir. törzstisztek valamint a honvédségi tisztek szintén magánházakban kaptak elhelyezést, elsősorban azért, mivel a laktanyában nem lehetett rangjukhoz méltó szállást biztosítani nekik, melyet ráadásul törvény szabályozott. Az előírt lakbérilletmény a társadalmi állásukhoz illetve presztízsükhöz igazodott, s nemcsak a lakás nagyságát írták elő (egy ezredesnek például öt szobás lakás járt, nem számítva az egyéb helyiségeket), hanem annak minimális bútorszükségletét is.¹¹⁶

---

¹¹¹ A honvédségnek minden szükséges helyiség rendelkezésre állt a laktanyában. VaML KF Kv. közgy. jkv. 1889. jan. 16. 106. és 1889. máj. 13. 534.

¹¹² Vidos, 1942. p. 252.

¹¹³ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1875. okt. 19. és Kv. tan. jkv. 1882. júl. 27. 1829.

¹¹⁴ VaML KF Kv. tan. jkv. 1881. jún. 3. 1512. és Kv. közgy. jkv. 1889. máj. 4. 1460.

¹¹⁵ VaML KF Kv. tan. jkv. 1881. aug. 26. 2299.

¹¹⁶ 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. A és C. Kimutatás. vö. 1879. XXXVI. tc. A. Kimutatás

3.2.4. A közvetett jövedelmek

A beszállásolási reformot megelőzően, az 1870-es években a települések azon panaszaira, hogy a katonaság tetemes ráfizetést okoz nekik, a hadsereg (és a honvédség) egyik legfőbb, és gyakran hangoztatott érve az volt, hogy a helyőrség által generált forgalom közvetve sokszorosán megtéríti a veszteségeket. Ezt az érvet, noha kicsit kelletlenül, de a kortársak is kénytelenek voltak elismerni. Chernel Kálmánnak is hasonló gondolatok jutottak eszébe, mikor a Kőszegről elvonuló katonaságot szemlélte: *„anyagi veszteséggel fog nehezedni szegény városunkra [t.i. a katonaság elvonulása], melynek súlyát leginkább a háztulajdonosok, iparúzők, kereskedők s.a.t. érzendik”*¹¹⁷ – írta naplójában. A háztulajdonosokról már volt szó, most az utóbbi kettőről szeretnék néhány szót szólni.

A közvetett bevételeket alapvetően két nagy részre oszthatjuk: a katonaság (valamint a lovak) élelmezésére, illetve a legénység, altisztek, tisztek (és ezek rokonaik, látogatóik) helybeni fogyasztására. A legénység és az altisztek közétkeztetésben részesültek, mely 1865-ig kézi bevásárlással történt. Ezt követően aztán előbb kísérleti jelleggel néhány csapatnál, majd 1873-tól az egész hadseregben bevezették a nagybani étkeztetést. Ennek lényege, hogy a hadsereg felhívására nyilvános tárgyalás útján, beszállítókon keresztül szerezték be a szükséges ellátmányt az egyes csapatok (nemcsak a legénységét, hanem a lovak számára szükséges szénát és szalmát is). Igaz, bizonyos termékek esetében megmaradt a kézi bevásárlás is (például a zöldség, gyümölcs vagy a tojás esetében).¹¹⁸ A szerződéseket egy évre kötötték, s azokban a helyőrségekben, ahol honvédség és cs.kir katonaság is állomásozott (mint Kőszegen), a beszerzés közösen történt, így csökkentve a költségeket.¹¹⁹ Az persze egy másik kérdés, hogy a kőszegi kereskedők mekkora részt tudtak maguknak megszerezni ezekből a szerződésekből, melyre a kutatás jelen állásában nem lehet egyértelmű választ adni.

Ami a helybeni fogyasztást illeti, mindenképpen külön kell választani a legénységet és a tiszteket, azon egyszerű oknál fogva, hogy utóbbiak potenciálisan sokkal nagyobb vásárlóerőt képviseltek. Egy közlegény ugyanis mindössze havi 180 krajcár zsoldot kapott (ezt ötnapos lebontásban osztották ki), ráadásul ebből egyszerre le is vontak 36-36 krajcárt mosópénzül és kincstári dohánnyra. A fennmaradóból 30 krajcár elment kenőanyagokra (vazelin, zsír, lakk) 54 krajcár pedig tisztogató szerek vásárlására (ez utóbbi kettőt az egyenruha rendbetartása miatt kellett feltétlenül beszerezni, melyet a tisztek rendkívül

¹¹⁷ PBFL Chernel. V. k. 1889. okt. 14.

¹¹⁸ Tepperberg, 1993. pp. 101-103.

¹¹⁹ HL Hfp. 20. d. 1874. fp. 1840.

szigorúan vettek). Vagyis a kintinban, vagy a helyi kocsmában legfeljebb 24 krajcárt költhetett el havonként(!). Persze, ahogy megyünk felfelé a ranglétrán, az altisztek zsoldja ennél jóval több volt, bár nagy tivornyákat ebből ők sem rendezhettek. Egy őrzetőnek például havi 1 forint 44 krajcárja, egy tizedesnek 4 forint 50 krajcárja, egy szakaszvezetőnek pedig 6 forintja maradt a levonások után.¹²⁰ Nem véletlenül fogalmaz egy korabeli félhivatalos kiadvány a következőképpen: „Különben, ha egy kintinos meggazdagszik vagy szegény marad, ez nem annyira a laktanya nagyságától és a legénység számától, mint inkább a be-beérkező pénzes levelek számától és súlyától függ.”¹²¹ Ha azonban „az apámuram egy kis pénzt küld, a közvitéz a parancs után [...] egy félreeső korcsmában elfogyaszt egy féllitert földieivel és a jó pajtásaival.”¹²²

A tisztek helyzete ezzel szemben merőben eltérő volt. A tiszti fizetés nagyjából hasonlóan alakul a közalkalmazottakéhoz, bár az azonos rangosztályban lévő köztisztviselőéhez képest némileg elmaradt. A problémát (és a korabeli kritikákat) elsősorban az okozta, hogy a tisztektől sok esetben olyan (ranghoz méltó) életvitelt követeltek meg, melyet fizetése nem mindig fedezett. Ebből következett aztán az eladósodott, uzsorások markában lévő korabeli tiszt képe, mely azonban, ahogy arra a modern szakirodalom már rámutatott, erősen túlzó volt.¹²³ Ráadásul a tisztek szolgálatuk első éveiben gyakran kaptak otthonról apanázst, sőt, ezt a lovasság esetében meg is követelték. Így egy-egy tiszt tényleges jövedelme két-háromszorosa is lehetett a fizetésének. Emellett a lovasság elit fegyvernemnek számított, melynek tisztikarában sok vagyonos családból származó (vagy maga is jelentős vagyonnal rendelkező) nemes, illetve arisztokrata szolgált.¹²⁴

A presztízs által megkövetelt életmód így biztos fogyasztói bázist teremtett a helyi iparosok, kereskedők számára, melynek fenntartása Kőszegen már csak azért sem okozhatott különösebb problémát a tiszteknek, mivel a város nem tartozott a különösebben drága helyek közé, ráadásul maga a kőszegi elit tagjai is csak helyi viszonylatban számítottak vagyonosnak. Persze maga a tisztikar nemcsak a kőszegi, de sokszor (főleg a törzstisztek) a vármegyei elittel is szoros kapcsolatot ápolt, márpedig a velük való társadalmi érintkezés adott esetben már komolyabb összegeket is megkövetelt.

---

¹²⁰ Danczer, 1889. p. 372.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ Lásd: Hajdu, 1999. pp. 227-254 és Deák, 1990. pp. 153-157.

¹²⁴ A dualizmus idején a cs.kir. tisztikar származását tekintve középosztályivá vált, ez alól azonban kivételnek számított a lovasság, mely elit fegyvernemként végig megtartotta nemesi jellegét. Hajdu, 1999. p. 140.

4. Kőszeg és a szombathelyi laktanyaépítés

Az 1879-es beszállásolási reform legfőbb céljának a laktanyaépítések ösztönzését nevezhetjük. Vas vármegye, melynek községeit hosszú idő óta sújtotta az egyenkénti beszállásolás terhe, már 1879-ben nyilatkozott a laktanyaépítési szándékáról, mely végül 1889-ben készült el. Ennek történetét most nem szeretném részletezni, mivel nem tartozik szorosabban a témához, de Kőszegnek az ügghöz fűződő viszonyáról mindenképpen szólnunk kell néhány szót.¹²⁵

A vármegye törvényhatóságának közgyűlése először 1881-ben hozott döntést arról, hogy törvényhatóság területén állomásozó cs. kir. lovasezrednek Szombathelyen épít fel egy laktanyát.¹²⁶ A döntés ellen Kőszeg már egy évvel korábban szervezkedni kezdett, s a járás törvényhatósági bizottsági tagjaival, valamint a laktanyatársulattal közösen próbálta megakadályozni a határozat elfogadását, mely által a városnak *„az eddig még meglévő majdnem utolsó forgalmi tényezője is elveszne, mi a lakosságnak végelszegényedését és a városnak apadását kell, hogy előidézze.”*¹²⁷ A döntést persze nem tudta megakadályozni, de mikor a kezdeti tervek meglehetősen horribilis költségelőirányzatai nyilvánosságra kerültek (ezek csaknem érték az 1 600 000 forintot), komoly kampány indult az ezredlaktanya ellen. Itt azonban mindenképpen ki kell emelni, hogy Kőszeg célja nem a szombathelyi laktanya felépítésének a megakadályozása volt, hanem az, hogy ne az egész lovasságot, hanem annak csak a felét helyezték el a megyeszékhelyen, a másik fele pedig maradjon náluk. Így a város a laktanyatársulattal karöltve két ajánlatot is benyújtott a vármegyének: az egyik szerint a laktanyatársulat hajlandó lett volna saját költségen fióklaktanyává átalakítani a gőzmalomkaszárnyát, s ezután 300 000 forintért eladni (vagyis a vételi ár tízszereséért),¹²⁸ a második szerint pedig az eladás helyett a társaság beérte volna az eddig fizetett bérleti díjjal, ráadásul azt is csak a szombathelyi laktanya elkészülését követő három évben kérte volna, azután megelégedett volna a kincstári térítéssel.¹²⁹ Ez utóbbi elképzelés mögött valószínűleg az állhatott, hogy a társaság a 3 évi megyei bérleti díjból finanszírozta volna a fióklaktanyává alakítást, mely után így már járt a kincstári térítés.

Mindezek ellenére Kőszegnek nem sikerült megtartania a lovasságot, s 1885 szeptemberében a vármegye másodszor, s immár véglegesen is a szombathelyi ezredlaktanya

¹²⁵ A szombathelyi laktanya építéstörténetét lásd: Sélley-Tangl, 2011.

¹²⁶ VaML TB közgy. jkv. 10567/1881

¹²⁷ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1880. dec. 14. 2650.

¹²⁸ VaML TB közgy. jkv. 4441-5090/1883

¹²⁹ A kaszárnya ügye (vége). Dunántúl, 1885. 38. sz. pp. 2-3.

mellett tette le a voksát, még akkor is, ha ez volt a legdrágább megoldás. Ennek számos oka volt. Szombathely sokkal jobb érdekérvényesítő képességgel és kapcsolatrendszerrel rendelkezett,¹³⁰ mellyel szemben Kőszeg nem vehette fel a versenyt. Talán példaként állhat itt Széll Kálmán esete, aki noha az 1884-es választásokon a kőszegi kerület választottjaként jutott be a képviselőházba, mégis az egész laktanyaügy alatt Szombathely érdekeit képviselte, s mikor Kőszeg 1885-ben fellebbezett a döntés ellen, s a belügyminisztérium valamint Széll segítségét kérte, felhívása süket fülekre talált.¹³¹ Persze Széllnek nem kevés saját érdekeltsége is volt a szombathelyi laktanyában, hiszen a vármegyének az ő bankja hitelezte meg az építési költségeket.¹³²

Ezzel szemben Kőszeg vármegyével való kapcsolatát nem nevezhetjük éppen felhőtlennek. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy Kőszeg nehezen tudott megbarátkozni elvesztett önállóságával, s olykor – ha azt érdekei megkívánták – akár a vármegyével is hajlandó volt szembeszállni. Erre láttunk példát 1878-ban, mikor a Sopron vármegyei lovasság elhelyezése körül kialakult vitában nyíltan szembehelyezkedett az alispán döntésével. De az 1880-as években, a polgármesteri széket betöltő Fügh Károly személyes kapcsolata sem volt éppen kiegyensúlyozott a vármegye vezetőivel. 1889-es leköszönésekor a helyi lap a következőképpen jellemezte: *„Sok érdeme van, ha nem is e város felvirágzásában, mellyel nem éppen törődött, hanem annál több a város belügyeinek rendezésében.[...] Egy nagy baja volt, hogy a megye intézőivel nem tudott megférni.”*¹³³

Végül pedig maga a hadsereg is a szombathelyi laktanya építését preferálta. Ennek két egyszerű oka volt: az egyik a vasút hiánya Kőszegen, mely az esetleges mozgósítást nehezítette meg, lassította le, a másik meg pontosan az, amiből Kőszeg és annak polgársága a legnagyobb hasznot húzta. Vagyis, hogy a katonaság elhelyezése túl drága volt: túl sok épületet kellett kibérelni, túl sok féllal, túl sok szerződést kellett kötnie a hadseregnek, s a helyiségek szét voltak szórva a városban. Egy bonyolult rendszer alakult ki, mely bár tetemes hasznot hozott a településnek, de a katonaságnak csak problémákat okozott. Emellett a kibérelt épületek többsége régi és rossz állapotú volt, ráadásul mivel eredetileg más célra készültek, sok tekintetben alkalmatlannak is bizonyultak, s a katonaság tulajdonképpen csak kényszerűségből használta őket. Az épület-tulajdonosok ráadásul a lehető legnagyobb egyszeri hasznot akarták a bérleményből kihúzni, a lehető legkisebb befektetéssel. Így nem is

---

¹³⁰ A vármegye és Szombathely kapcsolatát részletesen lásd: Katona, 2006.

¹³¹ VaML KF Kv. közgy. jkv. 1885. okt. 1. 2737. és 1886. jan. 16. 3154.

¹³² Sélley-Tangl, 2011. p. 35.

¹³³ Fügh Károly. KéV, 1889. 35. sz. p.1.

voltak hajlandóak (vagy nem is tudtak) pénzt befektetni az épületek átalakításába, melyet a hadsereg állandóan szorgalmazott. Emiatt viszont gyakoriak voltak a viták, melyből bizony sokszor éppen a hadsereg jött ki rosszabbul. Felmondani ugyanis nem mondhatta a fel ezeket a helyiségeket, mivel jobbat nem talált helyettük.

Ezzel szemben Szombathelyen a katonaság megkaphatta azt, amire a legnagyobb szüksége volt: a teljes ezred egy helyen, a kor követelményeinek maradéktalanul megfelelő, vadonatúj laktanyában elhelyezve, egy egyértelmű s minden vitától mentes, egyetlen féllel kötött szerződés alapján.

5. Kőszeg lovas helyőrség nélkül

A cs. kir. lovasság távozása hamar érezte hatását. A kereslet visszaeséséről a helyi lap a következőképpen tudósít: „*városunk személyi, kereskedelmi, ipari és általában fogyasztási forgalma szembeötlően csökkent. [...] azóta alig lézeng néhány ember és kocsi a piacunkon amióta a katonaság nélkül vagyunk*”.¹³⁴ A korabeli cikkek tanúsága szerint mind az élelmiszer-, mind az egyéb magánszükségleti cikkek és szolgáltatások iránti kereslet érezhetően visszaesett. Persze ma ezt számszerűen aligha lehet bizonyítani, mégis a jelentős forgalomcsökkenést már önmagában az a tény is alátámasztja, hogy egy körülbelül 7 000 fős kisváros több mint 500 fogyasztóját veszítette el egyik napról a másikra.

A lovasság távozását a lakáspiac is megszenvedte. A számtalan felmondott helyiség és a tisztek által üresen hagyott lakások miatt az árak zuhanni kezdtek.¹³⁵ Ezek pontos számának megállapításában azonban itt megint csak az újságok tudósításaira hagyatkozhatunk, melyek szerint a városban lévő 70-80 üres lakás közel felét hagyta maga után a katonaság.¹³⁶ Ugyanakkor azt már sokkal nehezebb megítélni utólag, hogy ez vajon tényleg olyan nagy gondot okozott a tulajdonosoknak, vagy csak a sajtó túlozta el a problémát. 1900-ban Kőszegen összesen 897 lakóházban 1796 lakás volt, melyből 56 állt üresen.¹³⁷ Ezzel szemben 1888-ban körülbelül ugyanennyi, 879 darab lakóház állt,¹³⁸ bár a lakások számát nem ismerjük, az nem sokkal lehetett kevesebb a tíz évvel későbbi adathoz képest.¹³⁹ A problémát

¹³⁴ Városi és consortiumi érdekek. KéV, 1889. 34. sz. p. 1.

¹³⁵ Városunk érdekei. KéV, 1889. 46. sz. p. 1.

¹³⁶ Helyi és vidéki hírek – Üres lakások. KéV, 1890. 17. sz. p. 2.

¹³⁷ Thirring, 1912. p. 16. és 30.

¹³⁸ Helységnevtár, 1888. p. 452.

¹³⁹ 1900-ban Kőszegen egy üres lakásra 30 lakott jutott, míg például Szombathelyen 42, Nagykanizsán 48, Győrben 53. Sopronban ellenben ugyanez az adat 13 volt, de Zalaegerszegen már minden nyolcadik lakott

ezek alapján nem is elsősorban az üres lakások száma, hanem a kereslet (újabb) drasztikus csökkenése jelentette.

Végül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a rövidtávon érzékelhető hátrányok mellett hosszú távon milyen hatással volt Kőszegre a helyőrségi funkció megszűnése, pontosabban a katonai lakosság és a tisztikar elvesztése. Noha talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy Kőszeg immáron majd egy évszázada tartó hanyatlásának mélypontját érte el 1889-ben, a fenti kérdésre mégis azt a feleletet kell adnunk, hogy a következő évtized közepére a város érezhetően kilábalta a válságból, s a századfordulótól egyértelműen fejlődésnek indult. Ennek sok tényezője volt, többek között a vasúthálózatba való fokozott bekapcsolódása, a textilipar meghonosítása a századfordulón, a rendkívül sokoldalú iskolahálózata és a turizmus. Mégis, abban, hogy ez a fejlődés megindult, véleményem szerint fontos szerepe volt az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején lejátszódó szemléletbeli változásnak, mely alapvetően két forrásból táplálkozott. Az egyik a cs. kir. lovasság távozása okozta sokk (melyet, noha már 1885-től előre lehetett tudni, a város lakossága mégsem vett róla tudomást), melyre a honvédlóvasság teljesen váratlan áthelyezése csak még rátett egy lapáttal. A másik pedig a városvezetésben beállt változások: több mint tízévi polgármestersége után ugyanis végleg leköszönt Fügh Károly, s helyébe Tipka Ferenc lépett, akitől nem kevesebbet vártak, mint a hanyatlás megállítását, s a polgárok jólétének biztosítását.¹⁴⁰ Az útkeresést, illetve az arról alkotott elképzeléseket jól szemléltetik a sajtóban szokatlanul megszáporodó, s a város jövőjével foglalkozó cikkek.

Noha számos javaslat, elképzelés megjelent a helyi lap hasábjain, alapvetően mégis két fő irányzat különíthető el. Az első, a hagyományos utakon járva továbbra is a katonaságtól várta a felemelkedést, s e vélemény szerint minden áron el kell érni egy másik ezred Kőszegre helyezését, különben „*nemcsak a katonaság hagy itt minket, hanem kivándorol még a mostani lakosságnak legalább a fele része is.*”¹⁴¹

A második a korábbiaktól gyökeresen eltérő utakat keresve próbálta megtalálni Kőszeg fejlődésének alapjait, melyet ekkor egyértelműen a turizmusban jelöltek meg.¹⁴² Noha ez az „*eszme*” néhány éve már olykor fel-felbukkant a helyi közéletben (párhuzamosan a vármegyei turizmus fejlődésével), néhány lelkes természetkedvelőn kívül nem nyerte el a szélesebb közönség tetszését. A katonaság távozása után azonban az ingatlantulajdonosoknak

---

lakásra jutott egy üres is. Ehhez képest a lovasság távozásakor körülbelül 20-22 lakott juthatott egy üres lakásra Kőszegen. Thirring, 1912. pp. 28. és 30.

¹⁴⁰ Városunk érdekei. KéV, 1889. 46. sz. pp. 1-2.

¹⁴¹ Városi és consortiumi érdekek. KéV, 1889. 34. sz. p. 2.

¹⁴² Mi legyen Kőszeg városával? KéV, 1889. 21. sz. pp. 1-2.; Szombathely és Kőszeg. KéV, 1889. 41. sz. pp. 1-2.

is alapvető érdeke fűződött az ötlet megvalósításához, bízva abban, hogy üresen maradt lakásaikat kiadhatják. A turizmus gondolatának felkarolásában fontos szerepe volt a nagy természetkedvelő Tipka Ferenc polgármesternek is.¹⁴³

Emellett még egy, inkább kuriózum számba menő javaslatról kell szólnunk. Egy olvasói vélemény szerint ugyanis a közigazgatás rendezésével párhuzamosan el kellett volna érni a kormánynál, hogy hozzanak létre egy önálló „Kőszegvármegyét”, melyet részben Vas, részben Sopron vármegyéből hasítanának ki. Így „Kőszegre új nap derülne, lenne ipari és kereskedelmi forgalma; falainak között meghonosulna a jólét és boldogság.”¹⁴⁴ A javaslat támogatókra is lelt,¹⁴⁵ noha realitása nem sok volt. Mégis, pusztán a léte felhívja a figyelmet egy másik problémára is, mellyel az ebben az időszakban íródott cikkek is rendszeresen foglalkoztak. Ez pedig Kőszegnek a vármegyével való meglehetősen terhelt kapcsolata volt, mely egyaránt fakadt az elvesztett önállóságból és a „kitagadott gyermek” érzéséből, melyet a vármegye és Szombathely különleges kapcsolata, valamint a vezetők rossz személyi viszonya táplált. A fent tapasztalható teljes illojaltás mellett azonban sokkal erősebbek voltak a sajtóban azok a hangok, melyek a kibékülést szorgalmazták. Ezek abból a felismerésből indultak ki, hogy a Szombathellyel való rivalizálás Kőszeg számára csak veszteségekkel végződött, mivel a vármegye rendre a megyeszékhely érdekeit képviselte, mely így állami szinten is jelentős befolyásra tehetett szert. Ezért az 1880-as évekre már rég nem versengésről volt szó a két település között, mivel Szombathely minden téren maga mögött hagyta Kőszeget, s helyette már Sopronnal és Győrrel szállt versenybe a regionális központi szerepért. Vagyis a sajtó javaslata szerint Kőszegnek a fejlődése alapjait olyan területen kellett megtalálnia, mely nem ütközött Szombathely érdekeivel, s ebben az esetben számíthatott mind testvérvárosa, mind a vármegye támogatására. Cserébe el kellene ismernie Szombathely vármegyében betöltött domináns szerepét, s támogatni regionális törekvéseit. Ebbe illeszkedne az is, hogy a korábbi riválisnak egyben példaképpé is kellene válnia: érdekérvényesítő képessége, elszántsága, polgárainak tettekéssége, világra való nyitottsága miatt. Mindez együtt járt némi önostorozással is, s annak felismerésével, hogy bizony nem mindig a külső, Kőszegtől független tényezők okozták a hanyatlást, hanem sok esetben önmaguk is hibásak: a polgárság tunyasága, zárt, patriarchális viszonyai. Vagyis a város eljutott arra a felismerésre, hogy új, lehetőségeinek, adottságainak megfelelő utakat kell

---

¹⁴³ Söptei, 2003. pp. 30-35.

¹⁴⁴ Hogyan segíthetni Kőszegen. KéV, 1889. 48. sz. p.1.

¹⁴⁵ Tekintetes szerkesztő Úr. KéV, 1889. 49. sz. p. 2.

keresnie, melynek alakításában a városvezetéstől kezdve a sajtón át, egészen az egyes polgárokig, mindenkinek, tevőlegesen részt kell vennie.¹⁴⁶

---

¹⁴⁶ Szombathely és Kőszeg. KéV, 1889. 41. sz. pp. 1-2.; Kőszeg és Szombathely. KéV, 1890. 8. sz. pp. 1-2.; A helyzethez. KéV, 1890. 5. sz. p. 1.

Összegzés

A dandárparancsnokság, majd a cs. kir. és a honvédlövasság áthelyezésével – melyek megtartására adott körülmények között nem sok esélye volt a városnak, – Kőszeg tulajdonképpen elvesztette katonai központi szerepét. A helyben maradó honvédgyalogság és a katonai alreáliskola sem gazdasági, sem társadalmi tekintetben nem tudta betölteni a hátrahagyott űrt. Mint láthattuk a költségvetésben a katonasághoz kapcsolódó tételek korábbi meghatározó szerepe marginálissá vált, ráadásul a városi lakosság is tekintélyes jövedelemtől esett el. Az 1889-es év kétségtelenül vízvázasztónak tekinthető Kőszeg történetében, nem feltétlenül negatív értelemben véve, hiszen hosszútávon mégis megindult a város fejlődése. Ebben nem kis szerepet játszott az a kényszerhelyzet, melyet a katonaság távozása előidézett. Addig ugyanis részben a katonai bevételeknek is köszönhetően még felszínen lehetett tartani a város pénzügyeit, s a polgárság egy jelentős része is megtalálta a módját annak, hogy a romló gazdasági környezetben is megtartsa bevételeit, vagy legalábbis minimalizálja veszteségét. 1889 után azonban olyan súlyos helyzet állt elő, hogy a korábbiaktól gyökeresen eltérő stratégiákat kellett keresnie a városnak és polgárainak ahhoz, hogy kilábaljanak a válságból.

Mindemellett a kőszegi és Vas megyei katonai elhelyezések elemzése felhívják a figyelmet néhány általánosabb problémára is. Az egyik, hogy a dualizmus idején a katonai helyőrségek kijelölésében nem feltétlenül a vasút játszotta a legmeghatározóbb szerepet, hanem az elhelyezési körülmények. Erre legjobban a honvédség elhelyezése körüli huzavona világít rá, hisz 1870-ben nagyobb súllyal esett latba a kőszegi laktanya felépítésének a ténye, mint Sárvár vasútja. Így a cs. kir. lovasság elhelyezésében Szombathely vasúti csomópontja is csak az egyik tényezőt jelentette, hisz amennyiben csak ennyi számított volna, akkor az ezredtörzset már jóval korábban áthelyezik, amikor a legénység még amúgy is a vármegye falvaiban volt elszállásolva. Noha erre voltak elképzelések az 1870-es években, az ugyanúgy kivitelezhetetlennek bizonyult, mint ahogy a honvédséget is azért utasíthatta el a megyeszékhely, mert még a legegyszerűbb helyiségeket sem tudta biztosítani. Persze a vasúthálózat fokozott kiépülésével a megfelelő elszállásolási körülmények és a vasút melletti elhelyezés igénye egyre kevésbé kerültek ellentétbe. A problémát 1879-től a beszállásolási reform oldotta meg végleg, melyet követően (persze a fennálló diszlokációs rendszer keretein belül) az játszott meghatározó szerepet, hogy melyik településen épült fel laktanya. Ezt követően a kőszegihez hasonló szükségmegoldások ideje lejárt, s a hadsereg immár a kor követelményeinek megfelelő épületkomplexumokat követelt a városoktól. Éppen ezért 1879

után könnyen elveszíthették helyőrségüket azok a települések, melyek nem tudtak maguknak laktanyát építeni, vagy nem tudták elérni a vármegyénél, esetleg az államnál, hogy náluk építsenek kaszárnját. Márpedig meglehetősen nagy verseny alakult ki a katonaságért, még annak ellenére is, hogy az új laktanyák építése esetében a városi, vármegyei költségvetés nem tudott olyan hatalmas közvetlen jövedelmet realizálni, mint azt Kőszeg esetében láttuk. A laktanyaépítések a kor legköltségesebb beruházásai közé tartoztak: a szombathelyi lovassági laktanya például 1 350 000 forintba került, s bár ekkora épületegyüttes ritkaságszámba ment az országban (hasonló méretű laktanya csak kettő készült még), de még így is többszázezer forintba rúgott egy újonnan készült kaszárnja. Ezt csak kölcsönből lehetett fedezni, s annak kamatait csak részben fedezték a kapott térítések, a maradékot az építtető pótolta ki. Ezt a vármegyék a katonai pótdóval oldották meg, a településeknek viszont a költségvetésből kellett kigazdálkodniuk. Miért volt ennek ellenére a katonaságnak mégis hatalmas vonzereje? Két okot nevezhetünk meg: az egyik a társadalmi presztízs, melyet a tisztikar jelentett, s amely éppen az 1890-es években jutott tetőfokára, hogy aztán a háború végéig megkérdőjelezhetetlen maradjon, a másik pedig a gazdasági érdek. Ezt röviden talán – mintegy zárszóként – Éhen Gyula szavai magyarázzák meg legjobban: *„A városoknak számottevő érdeke tehát az, hogy bennök minél több katonaság nyerjen állandó elhelyezést. [...] sokkal nagyobb azon haszon, mely a helyi ipar és kereskedelem érdekeit és ezeknek forgalmát támogatja; és különösen sokkal nagyobb azon erkölcsi siker, melyet a helyi iparnak és kereskedésnek fellendülése eredményez.”* Így válik a katonaság *„a város közgazdasági életének éltető elemévé, mert minél több katonaság lakja állandóan azt a várost, annál több ennek állandó fogyasztója és annál inkább kiemelkedik a város, közgazdasági központiségének jelentőségében.”*¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Éhen, 1903. II. Kötet. pp. 673-674.

Irodalomjegyzék

Szakerodalom

- Bácskai, 2006. = Bácskai Vera: Néhány gondolat a városhierarchia dualizmuskori átalakulásáról. In: Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. Szerk.: Győri Róbert – Hajdú Zoltán. Pécs: MTA RKK, 2006. pp. 11-24.
- Bácskai-Nagy, 1984. = Bácskai Vera és Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1984.
- Baraczka, 1960. = Baraczka Istvánné: Kőszeg társadalmi és gazdasági helyzete az 1828. évi összeírás tükrében. In: Történeti Statisztikai Évkönyv, 1960/1. pp. 87-111.
- Bariska-Németh, 1984. = Bariska István és Németh Adél: Kőszeg. Bp.: Panorama, 1984.
- Beluszky-Győri, 2005. = Beluszky Pál és Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Bp.: Dialog Campus, 2005.
- Berkó, 1928. = A magyar királyi honvédség 1868-1918. Szerk.: Berkó István. Bp.: Magyar Kir. Hadtörténeti Levéltár, 1928.
- Chernel, 1877. = Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. I. rész. Szhely.: Nyomtatott Seiler Henriknél, 1877.
- Deák, 1993. = Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. Bp.: Gondolat, 1993.
- Dominkovits, 2000. = Dominkovits Péter: A kőszegi posztógyár a reformkorban. In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Szerk.: Bariska István-Söptei Imre. Kőszeg: Kőszeg Város Polgármesteri Hivatala, 2000. pp. 157-180.
- Géra, 2011. = Géra Eleonóra: Beszállásolás és katonai terhek a XVIII. század eleji Budán. In: Fons 2011/4. pp. 407-455.
- Gyimesi, 1975. = Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1975.
- H. Németh, 2009. = H. Németh István: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI-XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2009/2. sz. pp. 281-320.
- Hajdu, 1999. = Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, 1850-1914. Bp.: MTA Történettudományi Intézet, 1999.
- Hidvéghy, 1937. = Hidvéghy Sándor: A Kőszegi Cs. és Kir. Katonai Alreáliskola (azelőtt cs. kir. katonai felső-nevelőintézet) története. 1856-1918. Kőszeg, 1937.

- Horváth, 1930. = Horváth Detre: Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata. Szeged, 1930.
- Horváth, 1973. = Horváth Ferenc: Kőszeg fejlődése és szerepe a pannon térségben XIV-XIX század. In: Vasi Szemle, 1973/1. pp. 125-134.
- Kárpáti, 1894. = Kárpái Kelemen: Szombathely rend. tanácsú város monográfiája. II. rész. Szhely.: Bertalanffy József Könyvnyomdája, 1894.
- Kállay, 1989. = Kállay István: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Katona, 2006. = Katona Attila: Fordulat a várospolitikában Szombathelyen 1885-ben. In: VHHK, 2006/1. pp. 49-75. és 2006/2. pp. 71-82.
- Kőszegi, 1944. = Kőszegi József: A Kőszegi Takarékpénztár száz éve, 1844-1944. Szhely, 1944.
- Lelkes, 1943. = Lelkes István: Kőszeg. Bp.: Officina, 1943.
- Melega, 2012. = Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szhely.: Vas megyei Levéltár, 2012.
- Palatinus, 1911. = Palatinus József: Vasvármegyei nemes családok. története. Szhely, 1911.
- Pozsony, 2002. = Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2002.
- Rúzsás, 1963. = Rúzsás Lajos: A városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII-XIX. században. I. rész. In: Értekezések, 1961-1962. pp. 279-315.
- Ságvári-Somogyi, 1999. = Ságvári György és Somogyi Géza: Nagy huszárkönyv. Bp.: Magyar Könyvklub, 1999.
- Sélley-Tangl, 2011. = Sélley Gábor és Tangl Balázs: A szombathelyi Ferenc József lovassági laktanya építésének története, 1879-1889. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2011/2. pp. 33-45.
- Söptei, 2000. = Söptei Imre: Kőszeg szabad királyi város törvényhatóságának utolsó évei (1865-1876). In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Szerk.: Bariska István-Söptei Imre. Kőszeg: Kőszeg Város Polgármesteri Hivatala, 2000. pp. 237-286.
- Söptei, 2003. = Söptei Imre: Kőszeg turizmusának története 1949-ig. Kőszeg, 2003.
- Söptei, 2010. = Söptei Imre: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. In: Előadások Vas vármegye történetéből V. Szerk.: Mayer László és Tilcsik György. Szhely.: Vas Megyei Levéltár, 2010. pp. 23-38.

- Szilágyi, 2005. = Szilágyi István: Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szhely.: Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2005.
- Taucher, 1930. = Tauscher Gusztáv: Kőszeg kereskedelme a múltban és a jelenben. In: A Kőszegi Széchenyi István M. Kir. Állami Polgári Fiúiskola 54. Értesítője az 1929-30. évről. Kőszeg: Rónai Frigyes Könyvnyomdája, 1930. pp. 1-8.
- Tepperberg, 1993. = Tepperberg, Christoph von: Mannschaftsmenage über das Essen und Trinken in den Kasernen der k. und k. Armee. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 39. Festschrift für Rudolf Neck zum 65. Geburtstag. Wien, 1986. pp. 90-113.
- Thirring, 1911. = Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. In: Városi Szemle, 1911. pp. 465-492.
- Thirring, 1912. = A magyar városok statisztikai évkönyve. Szerk.: Thirring Gusztáv. Bp., 1912.
- Thirringné, 1935. = Thirring Gusztávné: Dr. Waisbecker Antal élete és a magyarországi Waisbecker család története. Sopron: Székely és társa Könyvnyomdája, 1935.
- Tilcsik, 1982. = Tilcsik György: Ismeretlen adatok Kőszeg, Szombathely és Vas megye népességi és kereskedelmi viszonyihoz a XIX. század közepén. In: Vasi Szemle, 1982/3. pp. 439-459.
- Tilcsik, 2009. = Tilcsik György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében. Szhely.: Vas megyei levéltár, 2009.
- Vidos, 1942. = Vidos Géza: Kőszeg város helyőrségei, 1681-1912. In: Dunántúli Szemle 1942/7-8. pp. 251-268.
- Wittinger, 1890. = Wittinger Antal: Kőszeg városa és környéke. Történelmi és statisztikai adatok nyomán. Kőszeg: Nyomatott Feigl Gyulánál, 1890.
- Wrede, 1898. = Alphons von Wrede: Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Wien: 1898-1905.

Források

- 1851-diki május 15-én kelt császári rendelet. = 1851-diki május 15-kén kelt császári rendelet, mely által a hadsereg beszállásolását tárgyazó szabály bocsátatik ki, a katonai határőrségen kívül minden koronaország számára. In: Az ausztriai birodalmat illető

közönséges birodalmi törvény- és kormánylap. 1851-diki évfolyam. Első rész.
XXXVIII-dik darab. pp. 391-408.

- Danczer, 1889. = A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Szerk.: Danczer Alfons. Bp.: Franklin-Társulat, 1889.
- Fényes, 1847. = Magyarország leírása. I.-II. rész. Pesten, Nyomtatott Beimelnél, 1847.
- GR, 1858. = Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee. Wien, 1858.
- Helységnévtár, 1888. = A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Szerk.: Jekelfalussy József. Bp.: Atheanaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1888.
- Képviselőházi irományok, 1879. = Az 1878-81. évi országgyűlés képviselőházának irományai VIII. kötet. Bp.: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1879.
- MSÉ ÚF = Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam.
- Népszámlálás, 1910. = A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp.: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása, 1912.

Folyóiratok

- RK = Rendeleti Közlöny
- KéV = Kőszeg és vidéke

Levéltári források

- VaML TB közgy. jkv. = Vas Megyei Levéltár – Vas vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei
- VaML Szv. közgy. jkv. = Vas Megyei Levéltár – Szombathely város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei
- VaML KF Kv. közgy. jkv. = Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára – Kőszeg város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei
- VaML KF Kv. tan. jkv. = Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára – Kőszeg város tanácsának jegyzőkönyvei
- PBFL Chernel. = Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára – Chernel Kálmán: Életpályám története
- MOL = Magyar Országos Levéltár
- HL = Hadtörténelmi Levéltár

Melléklet

<i>Cs.kir hadsereg és a honvédség által használt épületek, helyiségek</i>	<i>Tulajdonos</i>	<i>Év</i>
<i>Quasikaszárnyák</i>	1.Kager Ignác 2.özv. Waisbecker Terézia 3.Schiefer György és Waisbecker Ede	1867-1873
	1.Kager Ignác 2.Horváth György 3.Schiefer György	1873-1877
<i>Egyéb, ideiglenesen használt szálláshelyek</i>	özv. Weinberger Terézia	1875-1876
	Waisbecker Antal	1875-(?)
	özv. Kern Julianna	1877-1879(?)
<i>Gőzmalomkaszárnya</i>	Magántársaság	1876-1889
<i>Honvédlaktanya</i>	Kőszeg városa	1872-1912
<i>Honvédségi gyakorlótér</i>	Kőszeg városa	1874-1914
<i>Tábornokház</i>	Kőszeg városa	(?)-1889
<i>Ruharaktár</i>	Kőszeg városa (városi toronyban)	(?)-1889
<i>Puskaporraktár</i>		
<i>Kocsiszín</i>	Kőszeg városa	(?)-1889
<i>Gyakorlótér</i>	Kőszeg városa	(?)-1889
<i>Lovarda</i>	Kőszeg városa	1866-1889
<i>Kórházhelyiség</i>	Schiefer György (quasikaszárnyában)	1867-1875
	özv. Human Anna	1875-1889
<i>Utászszakasz helyiségei</i>	özv. Kern Julianna	1881-1889
<i>Iskolaszoba</i>	Rosenstingl(?)	1875-1877(?)
	Schiefer György	1880(?) - 1889
<i>Felszerelési raktár, őrszoba</i>	özv. Rosenberg Ilona	1881-1889
<i>Törzsraktár</i>		
<i>Tiszti étkezde</i>	Bobuss(?)	
<i>Pótszakasz helyiségei</i>		
<i>Pótszakasz raktára</i>		
<i>Börtönhelyiségek</i>		
<i>Irodahelyiségek</i>		
<i>Altiszti lakások</i>		
<i>Kovácsműhely</i>		

1. kép. Kőszegi honvédlaktanya

2. kép. A kőszegi gőzmalomkaszárnya

3. kép. Kőszeg város térképe 1898-ban

Magyarázat: 1. Gőzmalomkaszárnya, 2. Honvédlaktanya, 3. Alreáliskola, 4. Tábornokház. 5. Vásártér (itt volt a nagylovarda). A cs. kir. lovasság gyakorlótere a folyó túloldalán a város keleti határában volt.